

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

**BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ**

**“İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRƏ XARİCİ
İNVESTİSİYALARIN CƏLB EDİLMƏSİ VƏ ONLARIN
AZƏRBAYCANDA ƏMƏK BAZARINA TƏSİRİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İsayeva Leyla Xəqan

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **2021-ci il**

“İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRƏ XARİCİ
İNVESTİSİYALARIN CƏLB EDİLMƏSİ VƏ ONLARIN
AZƏRBAYCANDA ƏMƏK BAZARINA TƏSİRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi

Qrup: 36

Magistrant:

İsayeva Leyla Xəqan qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

h.ü.f.d., dos Mustafayeva Ərəbiyə

Ənvər qızı _____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d.,dos. Hübətova Suqra İnqilab

qızı _____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

oğlu _____ **imza**

BAKİ – 2022

Elm andı

Mən İsayeva Leyla Xəqan qızı and içirəm ki, “İşğaldan azad olunmuş ərazilərə xarici investisiyaların cəlb edilməsi və onların Azərbaycanda əmək bazarına təsiri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRƏ XARİCİ İNVESTİSİYALARIN CƏLB EDİLMƏSİ VƏ ONLARIN AZƏRBAYCANDA ƏMƏK BAZARINA TƏSİRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: 2020-ci ilin 27 sentyabr tarixində düşmən təxribatlarına cavab olaraq işğalçı Ermənistanla qarşı başlanılan və 44 gün davam edən Vətən müharibəsi nəticəsində düşmən işğalındakı torpaqlar azad edilmiş və ölkəmizin ərazi bütövlüyü təmin edilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpasında və inkişafında hazırlanmış layihələrin tətbiqi ilə sosial-iqtisadi inkişafa, məşğulluğun təmin edilməsinə, xarici investisiyaların cəlb edilməsinə və cəlbediciliyinə nail olmaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: müşahidə, müqayisəli təhlil, analiz metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını müxtəlif yerli və xarici mənbələr, elmi tədqiqatlar, imzalanmış fərmanlar və tarixi faktlar, Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Hazırda Dağlıq Qarabağda aparılan quruculuq işlərinin aparılması səbəbi ilə bölgəyə səfərlərin məhdudlaşdırılması.

Nəticələrin elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Araşdırmada birbaşa xarici investisiyaların Qarabağ iqtisadi rayonunun iqtisadiyyatının bərpa və inkişafında rolu araşdırılır və müəyyən edilir ki, bu regionun investisiya mühitinin cəlbediciliyinin yüksəldilməsində vacib məsələdir. Investisiya cəlbediciliyinin artırılması üçün infrastrukturun yaxşılaşdırılması, vergi tətilləri, bürokratiyanın zəiflədilməsi vacib hesab olunur. Əldə edilən nəticələr regiona birbaşa xarici investisiyaların cəlbində faydalı ola bilər.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti olduqca böyükdür, belə ki, dissertasiyanın əsas müddəaları, əldə edilən nəticə və təkliflər turizm cəlbediciliyinə dair nəzarət plan və proqramının və hesabatlarının tərtib edilməsində, auditor fəaliyyətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsində istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: Qarabağ, investisiya, iqtisadiyyat, maliyyə

ATTRACTION OF FOREIGN INVESTMENTS TO THE OCCUPIED TERRITORIES AND THEIR IMPACT ON THE LABOR MARKET IN AZERBAIJAN

SUMMARY

Relevance of the research: As a result of the 44-day Patriotic War launched against the occupying Armenia on September 27, 2020 in response to enemy provocations, the enemy-occupied lands were liberated and the territorial integrity of our country was ensured.

The purpose of the study: The main purpose of the study is to achieve socio-economic development, employment, attractiveness of foreign investment through the implementation of projects developed in the restoration and development of the liberated territories.

Research methods used: observation, comparative analysis, analysis methods were used.

Research database: The research database consists of various local and foreign sources, scientific research, signed decrees and historical facts, reports of the State Statistics Committee.

Limitations of the study: Restrictions on visits to the region due to ongoing construction work in Nagorno-Karabakh.

Scientific novelty and practical results: The study examines the role of foreign direct investment in the recovery and development of the economy of the Karabakh economic region and identifies it as an important issue in increasing the attractiveness of the investment climate in the region. Improving infrastructure, tax breaks, and reducing bureaucracy are important to increase investment attractiveness. The results can be useful in attracting foreign direct investment to the region.

Areas where the results can be used: The practical significance of the research is very great, as the main provisions of the dissertation, the results and recommendations can be used in the development of control plans and programs and reports on tourism attractiveness, improving the organization of auditing.

Keywords: Karabakh, investment, economy, finance

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AR	Azərbaycan Respublikası
BXİ	Birbaşa xarici investisiya
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
Xİ	Xarici investisiya
İEÖ	İnkişaf etmiş ölkələr
İT	İnformasiya texnologiyaları
KOS	Kiçik və Orta Səhəbkarlıq
OECD	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
OPEC	Neft ixrac edən ölkələr siyahısı
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

M Ü N D Ə R İ C A T

	GİRİŞ.....	7
I FƏSİL.	REGIONLARA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN CƏLB EDİLMƏSİNİN ƏMƏK BAZARINA TƏSİRİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	12
1.1.	Xarici kapitalın ölkə iqtisadiyyatındakı yeri və onun əmək bazarına təsirinin mümkün istiqamətləri.....	12
1.2	Xarici investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində dünya təcrübəsi.....	22
II FƏSİL.	İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRƏ XARİCİ İNVESTİSİYALARIN CƏLB EDİLMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏQİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	30
2.1	Xarici investisiyaların dinamikası, quruluşu və əmək potensialının istifadəsinə təsiri.....	30
2.2	İşğaldan azad olunmuş ərazilərə xarici investisiyaların cəlb edilməsinin əmək bazarına təsirinin qiymətləndirilməsi.....	47
III FƏSİL.	İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRƏ XARİCİ İNVESTİSİYALARIN CƏLB EDİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	58
3.1	İşğaldan azad olunmuş ərazilərə xarici investisiyaların cəlb edilməsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri.....	58
3.2	İşğaldan azad olunmuş ərazilərə beynəlxalq investisiya axınının təkmilləşdirilməsi.....	67
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	76
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	78
	Cədvəllərin siyahısı.....	84
	Diagramların siyahısı.....	84

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Dünya iqtisadiyyatının o cümlədən dünya iqtisadiyyatında mövcud olan bir sıra müxtəlif sahələrin sərmayə olmadan mütərəqqi inkişafından söhbət gedə bilməz. Çünki müasir dünyamızda baş verən dəyişikliklərə ayaq uydurmaq üçün kifayət qədər maliyyə resursumuzun olması vacib amillərdən biridir. Maliyyə resursunu müxtəlif yollarla əldə etmək mümkündür. Bu yollardan demək olar ki, ən vacibi xarici investisiyanın cəlb edilməsidir.

Günümüzdə Qarabağ iqtisadi rayonunun yeni işğaldan azad edilmiş ərazilərinə edilən xarici investisiyalar bölgənin inkişafı və sürətli bərpasında misilsiz rol oynayır. Qarabağ iqtisadi zonasının yeni işğaldan azad edilmiş ərazilərinin Azərbaycan iqtisadiyyatına sürətli inteqrasiyası ölkəmiz üçün ən vacib prioritetlərdən biridir. Ölkəmizə yatırılan sərmayələr həmçinin bizi beynəlxalq arena ilə də yaxınlaşdırır və bu da iqtisadiyyatımızın yüksələn tendensiya ilə davam etməsində mühüm rol oynayır. Qarabağ ərazisinə cəlb edilən BXİ miqdarın artırmaq üçün ölkəmiz tərəfindən bir sıra tədbirlər görülür. Nəqliyyat infrastrukturunun, göstərilən xidmətlərin və s. komponentlərin sürətli bərpa və inkişafı əraziyə yatırılan BXİ miqdarının artırılmasında mühüm rol oynayır. Nəqliyyat infrastrukturunu xüsusi qeyd etməyimin səbəbi, ölkəyə və ya regiona yatırım edəcək investorun bu faktora xüsusi diqqət yetirməsidir. Çünki nəqliyyat infrastrukturunu yetərli səviyyədə olmasa ölkədə daşınma, çatdırılma kimi problemlər ortaya çıxacaq, bu xarici investisiyaların cəlb edilməsi səviyyəsində xoşagəlməz hadisə olardı. Xidmət sektorunu vurğulamağımın səbəbini isə belə açıqlayım: Hər bir investor ölkəyə ilk ziyarət etdiyi andan investisiya etmək qərarına gəlmir. Fərz edək ki, hər hansı bir investor ilk öncə turist kimi ölkəmizə səfər edir və göstərilən müəyyən xidmətlərdən yararlanır, əgər bu turist xidmət səviyyəsindən razı qalmasa, necə investor kimi ölkəyə və ya regiona yatırımlar edəcək? Bu sualın cavabı ölkədə xidmət sektorunun inkişafından keçir. Beləliklə, təqdim etdiyim misal əsasında xidmət sektorunun investisiya cəlbində necə vacib faktor olduğunun birgə şahidi olduq. Nəticə olaraq, ölkədə xidmət sektoru yüksək səviyyədə təşkil olunarsa, ölkəni bir o qədər turist və ya investor ziyarət etmək qərarına gələcək, bunun da nəticəsində ölkəyə cəlb edilən

Xİ miqdarının artırılmasına nail ola bilərik. Bunu da qeyd edək ki, izah etdiyimiz iki faktorla yanaşı investisiya mühitinə təsir edən bir sıra faktorlar mövcuddur və bu iki faktor nə dərəcədə önəmli olsada, bir investor hər hansı ölkəyə investisiya etmək qərarına gəldikdə, qeyd etdiyimiz 2 faktorla yanaşı bir sıra faktorlara nəzər salır və ölkədə mövcud investisiya mühitini yaxından izləyir. Bir sıra faktorlar olaraq qeyd etdiyimiz faktorlara: Ölkədə mövcud bürokrasiya səviyyəsini, siyasi sabitliyi, iqtisadi azadlığı və s. faktorları aid etmək mümkündür. Bir sıra faktorlara baxdıqdan sonra, əgər bu faktorlar investoru qane edəcəksə, sonda investisiya etmək qərarına gələ bilər.

Tədqiqat işində Qarabağ iqtisadi rayonunun investisiya mühitini metod tətbiq etməklə qiymətləndirdim. Bu qiymətləndirmə zamanı yuxarıda qeyd etdiyim faktorlarla yanaşı bir çox faktoru həm statistik, həm də praktiki cəhətdən təhlil edərək qiymətləndirmə apardım. Bunu da qeyd edirəm ki, apardığım qiymətləndirmə real rəqəmləri əks etdirmir, daha real rəqəmlər əldə etmək üçün peşəkar mütəxəssislərdən ibarət ekspertlər qrupu qurulmalı və Qarabağ iqtisadi rayonunun təhlili və qiymətləndirilməsi aparılmalıdır.

2020-ci ilin 27 sentyabr tarixində düşmən təxribatlarına cavab olaraq işğalçı Ermənistan qarşı başlanılan və 44 gün davam edən Vətən müharibəsi nəticəsində düşmən işğalındakı torpaqlar azad edilmiş və ölkəmizin ərazi bütövlüyü təmin edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Cənab İlham Əliyev işğaldan azad olunmuş ərazilərin yenidən qurulması, vətəndaşlarımızın doğma torpağa qayıdışına, habelə dayanıqlı və davamlı iqtisadi fəallığın təmin edilməsinə yönəldilən infrastruktur layihələrinin hazırlanması, sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisələrinin, sosial təyinatlı obyektlərin inşası, habelə əhalinin mənzil-məişət məsələlərinin həlli ilə bağlı zəruri işlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı bir sıra fərman və sərəncamlar imzalamışdır:

- Azərbaycan Respublikasının Minatəmizləmə Agentliyinin yaradılması haqqında AR Prezidentinin 2021-ci il 15 yanvar tarixli Fərmanı;
- Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi tərəqqiyə dair Milli Prioritetlərin təsdiq edilməsi haqqında AR Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı;

- Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında AR Prezidentinin 2021-ci il 7 iyul tarixli Fərmanı;

- İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə şəhərsalma məsələləri haqqında AR Prezidentinin 2021-ci il 12 avqust tarixli Fərmanı;

- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında AR Prezidentinin 2021-ci il 10 dekabr tarixli Sərəncamı.

Ölkənin prioritet istiqamətləri ilə bağlı imzalanan bu fərman və sərəncamlar işğaldan azad olunmuş ərazilərə xarici investisiyaların cəlb edilməsi və onların Azərbaycanda əmək bazarına təsiri müasir vəziyyəti və qiymətləndirilməsi ilə əlaqəli olub, mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Tədqiqatın predmeti Qarabağ iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi tərəqqisi üçün işğaldan azad olunmuş ərazilərinin bərpa olunması, milli iqtisadiyyata intensiv inteqrasiyası, dayanıqlı tərəqqisinin təmin edilməsi, xarici investisiyaların cəlb olunması, orada ən modern infrastrukturun yaradılması mədəni-tarixi abidələrin bərpa olunması və xüsusi yaşayış şəraitinin yaradılması sahəsində genişmiqyaslı tədbirlər görülməsindən ibarətdir. Bu kontekstdə icra edilən layihələr sözügedən ərazilərin qısa müddətdə sülh və əməkdaşlıq bölgəsi olmasında və sosial-iqtisadi tərəqqisində vacib rol oynayacaqdır.

Xarici kapitalın nəzəri tərəfi S.Haymer, M.Porter, R.Vernon, Todaro M. P, S.Smit, J.Daninq, Popoviç. G., B. Luka. və.s alimlər tərəfindən ətraflı öyrənilib. Azərbaycanda isə bu problemlər T.Quliyev, Ə.Muradov, İ.Kərimli, Ş.Hacıyev, Ə.Bayramov, M.Əhmədov və başqaları tərəfindən araşdırılıb.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpasında və inkişafında hazırlanmış layihələrin tətbiqi ilə əmək bazarının inkişafına nail olmaq, işğaldan azad olunmuş ərazilərə xarici investisiyaların cəlb edilməsi və onların Azərbaycanda əmək bazarına təsirini araşdırmaqdır. Tədqiqatın məqsədinə çatmaq üçün aşağıda sadalana bir sıra vəzifələr həyata keçirilməlidir:

-Regional investisiya qoyuluşlarının nəzəri-metodoloji əsaslarının tədqiq edilməsi;

-İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası və iqtisadi rayonlaşma, investit məsələlərinin hüquqi aspektdən araşdırılması;

-Qarabağ iqtisadi rayonun investisiya mühitinin təhlili və onun digər regionlarla qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsi;

-Regional investisiya daşıyan ticarət və xidmət infrastrukturunun səmərəliliyinin əsaslandırılması;

-Qarabağ iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi inkişaf prioritetləri ilə vəhdətdə olan hazırlanmış investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;

-Qarabağ iqtisadi rayonunda əmək bazarı mühitinin yaxşılaşdırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılması imkanlarının qiymətləndirilməsi;

-Zəngin resurs və infrastruktur potensialından səmərəli istifadə edərək biznes inkubatorlarının yaradılması imkanlarının əsaslandırılması.

-İşğaldan azad olunmuş ərazilərə xarici investisiyaların cəlb edilməsi və onların Azərbaycanda əmək bazarına təsirinin analiz edilməsi;

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı Qarabağ iqtisadi rayonu və bu rayonun ərazisinə aid olan Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocavənd, Şuşa, Tərtər inzibati rayonları və Xankəndi şəhəridir.

Tədqiqatın predmeti işğaldan azad olunmuş ərazilərə xarici investisiyaların cəlb edilməsi prosesi və əmək bazarının tədqiqi prosesi təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində müxtəlif metodlardan istifadə edilməsi nəzərdə tutulub. Tədqiqatın birinci fəslində araşdırmanın nəzəri aspektlərini əhatə edir. Ona görə də, bu fəslin yazılmasında daha çox müşahidə, müqayisəli təhlil, analiz metodlarından istifadə edilmişdir.

İkinci fəsil tədqiqatın əsasən təhlil hissəsini əhatə edir. Sözügedən təhlilin aparılması üçün statistik və ya analitik təhlil, müqayisə və qrafik təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: İşdə, bir sıra elmi ədəbiyyatlardan, məqalələrdən və internet resurslarından istifadə edilib. Dövlət Statistika

Komirəsinin elektron resurslarından, müxtəlif beynəlxalq maliyyə qurumlarının statistik hesabatlardan informasiya qaynağı kimi istifadə olunub.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Torpaqlarımızın uzun müddət işğal altında olması baş verən proseslərin dəqiq araşdırılmasının çətinliyi tədqiqat işinin əsas məhdudiyyətlərindən biridir.

Tədqiqatın gözlənilən elmi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi-praktiki nəticələrinə əsasən işğaldan azad olunmuş ərazilərdə geniş miqyaslı quruculuq və bərpa işlərinin həyata keçirilməsi xərcləri artırmaqla yanaşı, eyni zamanda rəqabətqabiliyyətli iqtisadi sahələrin, o cümlədən turizmin, kənd təsərrüfatının, sənəyin inkişaf etdirilməsi, faydalı qazıntı yataqları və xammal potensialından səmərəli istifadə edilməsi, dövlət investisiyaları, xarici və yerli investisiyaların cəlb olunması, sahibkarlığın, əsasən də mikro, kiçik və orta biznesin tərəqqisinin dəstəklənməsi növbəti illərdə bu ərazilərin sosial-iqtisadi tərəqqisinin əsaslarını daha da gücləndirməklə bərabər, AR-nın müasir təkmilləşdirmə prosesində vacib mərhələ olacaqdır.

Araşdırmada xarici kapitalın Qarabağ iqtisadi rayonunun iqtisadiyatının bərpa və inkişafında rolu araşdırılır və müəyyən edilir ki, bu regionun investisiya mühitinin cəlbediciliyinin yüksəldilməsində vacib məsələdir. Investisiya cəlbediciliyinin artırılması üçün infrastrukturun yaxşılaşdırılması, vergi tətilləri, bürokratiyanın zəiflədilməsi vacib hesab olunur. Əldə edilən nəticələr regiona investisiya cəlbinə dair layihələrin hazırlanmasında faydalı ola bilər.

I FƏSİL. REGIONLARA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN CƏLB EDİLMƏSİNİN ƏMƏK BAZARINA TƏSİRİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Xarici kapitalın ölkə iqtisadiyyatındakı yeri və onun əmək bazarına təsirinin mümkün istiqamətləri

Xarici kapital mənbəsi ölkəsinin rezidentlərinin ev sahibi ölkədə firmanın istehsalın bölüşdürülməsinə və digər fəaliyyətlərinə nəzarət etmək məqsədilə aktivlərə sahiblik əldə etmələri prosesidir. Beynəlxalq Valyuta Fondunun Tədiyyə Balans Təlimatında XI-ni investorun öz iqtisadiyyatından başqa bir iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən müəssisədə davamlı maraq əldə etmək üçün qoyulan investisiya kimi tərif edir.

Xarici kapitalın təsnifləri- xarici kapital investorun mənbə ölkə perspektivindən və qəbul edən ölkənin perspektivindən aslı olaraq təsnif edilə bilər. Investorun nöqtəyi-nəzərindən

- 1) üfüqi,
- 2) şaquli,
- 3) konqlomerat XI-nı fərqləndirilir (Baklacı Hasan 2017: s.101).

Üfüqi XI, öz ölkəsində olduğu kimi xaricdə də (qəbul edən ölkədə) eyni və ya oxşar mal növlərini istehsal etmək üçün üfüqi genişlənmə məqsədi ilə həyata keçirilir. Beləliklə, məhsulun fərqləndirilməsi üfüqi XI üçün bazar strukturunun kritik elementidir.

Şaquli BXİ isə xammaldan istifadə etmək (geri şaquli XI) və ya paylama məntəqələrinin (irəli şaquli XI) əldə edilməsi yolu ilə istehlakçılara daha yaxın olmaq məqsədi ilə həyata keçirilir. Məsələn, uzun müddətdir ki, ABŞ avtomobil istehsalçıları öz məhsullarını Yaponiyada bazara çıxarmaqda çətinlik çəkirdilər, çünki əksər Yapon avtomobil dilerləri Yapon avtomobil istehsalçıları ilə sıx işgüzar əlaqələrə malikdirlər və beləliklə, onları xarici avtomobilləri tanıtmıqdan çəkindirirdilər. Bu problemi aradan qaldırmaq üçün Amerika avtomobil dilerləri öz

məhsullarını bazara çıxarmaq üçün Yaponiyada öz dilerlik şəbəkəsini yaratmaq kampaniyasına keçid etdilər.

Xİ-nin üçüncü növü, konqlomerat Xİ həm üfüqi, həm də şaquli Xİ-ni əhatə edir. Ev sahibi ölkənin nöqtəyi-nəzərindən Xİ aşağıdakılarla təsnif edilə bilər :

1) idxalı əvəz edən, 2) ixracı artıran və 3) hökumətin təşəbbüsü ilə olan Xİ (Baklacı Hasan 2017: s.102).

İdxalı əvəz edən xarici kapital əvvəllər ev sahibi ölkə tərəfindən idxal edilmiş malların istehsalını əhatə edir, bu da normal olaraq ev sahibi ölkənin idxalının və investisiya edən ölkənin ixracının azalacağını nəzərdə tutur. Bu tip Xİ, ev sahibi ölkənin bazarının ölçüsü, nəqliyyat xərcləri və ticarət maneələri ilə müəyyən edilir.

İxracı artıran Xİ- O mənada ixracı artırır ki, qəbul edən ölkə investisiya edən ölkəyə və digər ölkələrə (çoxmillətli korporasiyanın törəmə müəssisələrinin yerləşdiyi yer) xammal və aralıq məhsulların ixracını artıracaq.

Hökumətin təşəbbüsü ilə xarici kapitalı, məsələn, hökumət büdcə kəsirini aradan qaldırmaq məqsədilə xarici investitorlara stimullar təklif etdikdə işə salına bilər.

Xarici investitiyaların növləri genişləndirici və müdafiə xarakterli olaraq da təsnif edilə bilər. Genişləndirici Xİ ev sahibi ölkədə firmaya xas üstünlüklərdən istifadə etməyə çalışır. Bu tip Xİ investisiya firmasının daxildə və xaricdə satışlarının artmasına töhfə vermək kimi əlavə səmərəyə malikdir. Digər tərəfdən, onlar düşünürlər ki, müdafiə xarakterli BXİ istehsalda maya dəyərini azaltmaq məqsədi ilə ev sahibi ölkədə ucuz işçi qüvvəsi axtarır.

Transmilli korporasiyalar- xarici kapitalın əksəriyyəti məişət adlarına çevrilmiş transmilli korporasiyalar (TMK) tərəfindən həyata keçirilir. Bunlara misal kimi: Nestle, Coca-Cola, McDonalds misal gətirə bilərik. Ədəbiyyatda bu firmalar üçün beynəlxalq, transmilli və ya qlobal sözlərindən sonra korporasiyalar, şirkətlər və müəssisələr sözlərindən ibarət müxtəlif etiketlər göstərilir. Daha önəmlisi odur ki, TMK üçün vahid tərif yoxdur. Çoxmillətli korporasiya və ya çoxmillətli müəssisə, biznes fəaliyyəti ən azı iki ölkə arasında yayılmış beynəlxalq korporasiyadır. Yəni transmilli korporasiyanın öz ölkəsindən başqa ən azı bir ölkədə də obyektləri və

digər aktivləri olur. Transmilli şirkətin ümumiyyətlə müxtəlif ölkələrdə ofisləri və yaxud fabrikləri və qlobal idarəetməni koordinasiya edən mərkəzləşdirilmiş baş ofisi vardır. Bəzi rəhbər orqanlar xarici filialı olan hər hansı bir şirkəti çoxmillətli korporasiya hesab edirlər, bəziləri isə bu tərifə yalnız gəlirlərinin ən azı ¼ hissəsini öz ölkərindən kənarında əldə edən şirkətlərlə məhdudlaşdırır.

Beynəlxalq və ya transmilli korporativ təşkilatlar kimi tanınan bu şirkətlərdən bəzilərinin büdcələri hətta bəzi kiçik ölkələrin büdcəsindən çox ola bilər. Bəzən beynəlxalq, çoxmillətli və transmilli terminləri arasında fərq qoyulur. Çoxmillətli firma termini beynəlxalq biznes əməliyyatlarının təbiətindəki dəyişikliklərdən yaranmışdır. Transmilli korporasiyanın xarici qolları normal olaraq onların yerləşdiyi ölkənin valyutası olan fərqli baza və ya funksional valyutaya malikdir.

Çoxmillətli şirkətlərin dörd kateqoriyası mövcuddur. Onlara daxildir:

- 1) öz ölkəsində güclü mövcudluğu olan mərkəzləşdirilməmiş korporasiya,
- 2) ucuz resursların mövcud olduğu yerlərdə xərc üstünlüyü əldə edən qlobal, mərkəzləşdirilmiş korporasiya,
- 3) ana korporasiyaya əsaslanan qlobal şirkət,
- 4) hər üç kateqoriyadan istifadə edən transmilli müəssisə (Мамедов, Р.М., 2019).

Korporasiyalar kapitallarının ən səmərəli və ya əmək haqqının ən aşağı olduğu bazarlarda əməliyyatlar etməyə meyllidirlər. Daha aşağı xərclərlə eyni keyfiyyətli mallar istehsal etməklə, transmilli korporasiyalar qiymətləri aşağı salır və bütün dünyada istehlakçıların alıcılıq qabiliyyətini artırır.

Transmilli korporasiyaların üstünlüklərinə, yerli iqtisadiyyatlarda iş yerlərinin artması, şirkətin vergi gəlirlərində potensial artımlar və malların çeşidinin artması daxildir.

Xİ-nin iqtisadi, təşkilati və həvəsləndirici təriflərini fərqləndirilir. İqtisadi tərif firmanın ölçüsünə, coğrafi yayılmasına və xarici cəlbətmə dərəcəsinə diqqət yetirir. Bu tərif bizə transmilli korporasiya ilə

- (a) xaricdə kiçik investisiyası olan böyük yerli firma;
- (b) xaricə sərmayə qoyan kiçik yerli firma;
- (c) yalnız bir və ya iki xarici ölkəyə sərmayə qoyan böyük firma; və

d) investisiyaya nəzarət istəməyən böyük portfelli investor arasında fərq qoymağa imkan verir (Мамедов, Р.М., 2019).

İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə qloballaşma meyillərinin meydana çıxması ilə xarici investisiyaların (Xİ) genişlənməsi həqiqətən də gücləndi. 1950-1960-cı illərdə transmilli korporasiyaların və xarici investisiyaların artan əhəmiyyəti, xüsusən də Amerika Birləşmiş Ştatlarından Avropa ölkələrinə BXİ axınları bir çox tədqiqatçıların transmilli korporasiyalar problemini və beynəlxalq istehsalın mövcudluğunu araşdırmaq üçün təkan verdi.

Kapitalın beynəlxalq miqyasda hərəkətini izah etmək üçün bir çox nəzəriyyələr formalaşdırılırdı. Məsələn, Kindleberger nəzəriyyəsində, birbaşa investisiyanın yalnız beynəlxalq kapital hərəkəti olduğu qeyd edilmişdir. Əslində, 1950-ci ilə qədər BXİ portfel investisiyalarının bir hissəsi kimi qəbul edilirdi. Müvafiq olaraq, kapital axınının baş verməsinin ən mühüm səbəbinin faiz dərəcələrindəki fərqlərdə olduğu iddia edilirdi. Nəticə olaraq, bu yanaşma bildirirdi ki, kapital qeyri-müəyyənlik və ya risk olmadığı zaman ən yüksək gəlir əldə edəcəyi bölgələrə axışmağa meyllidir. Bununla belə, bu nəzəriyyə portfel və birbaşa investisiya arasındakı əsas fərqi özündə ehtiva edə bilmədi. Birbaşa investisiya əsasən nəzarəti nəzərdə tutur. Beləliklə, burdan belə nəticəyə gəlirik ki, faiz dərəcəsi nəzəriyyəsinin mühüm nəzəri çatışmazlığı onun nəzarəti izah edə bilməməsidir.

İyirminci əsrin müharibə illərində İngiltərənin əsas kreditor statusunu itirməsi mühüm inkişaf oldu və ABŞ əsas iqtisadi və maliyyə gücü kimi meydana çıxdı.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə əhəmiyyətli Xİ artımı aşağıdakılardan qaynaqlandı: Uzaqdan nəzarətin həyata keçirilməsini asanlaşdıran nəqliyyat və kommunikasiyanın təkmilləşdirilməsi; Yenidənqurma fəaliyyətlərini maliyyələşdirmək üçün Avropa və Yaponiyanın ABŞ kapitalına ehtiyacı.

Bununla belə, 1960-cı ilə qədər ev sahibliyi edən ölkələr bərpa olunmağa başladı və ABŞ-dan Xİ axınında yavaşlama müşahidə olundu. Eyni zamanda, digər ölkələr ABŞ-da Xİ-ya təşəbbüs göstərməyə başladılar.

1980-ci illər iki mühüm inkişafa şahidlik etmişdir. Birincisi, ABŞ Xİ-nin xalis alıcısına çevrildi. İkincisi, Yaponiyanın ABŞ-a, eləcə də Avropaya birbaşa xarici

investisiya axını üçün əsas ölkə kimi meydana çıxması idi. 1990-cı illərdə Yaponiyanın XI mənbəyi kimi əhəmiyyətinin azalması müşahidə edildi. 2000-ci ildən başlayaraq inkişaf etməkdə olan ölkələrdən tək-cə digər inkişaf etməkdə olan ölkələrə deyil, həm də inkişaf etmiş ölkələrə artan BXİ axını müşahidə olunurdu (<https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/issue/view/7-8.05.2021/534>).

Qeyri-təkmil bazarlara əsaslanan XI nəzəriyyələri, Sənaye təşkilatı yanaşması – Hymer BXİ-nin öyrənilməsinə sistemli yanaşma quran qabaqcıllardan biri idi. Hymer 1960-cı ildə doktorluq dissertasiyasında XI nəzəriyyəsi olan sənaye təşkilatı yanaşmasını inkişaf etdirdi. Hymer nəzəriyyəsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, xaricdə fəaliyyət göstərən firmalar mədəniyyət, dil, hüquq sistemi və istehlakçının üstünlükləri baxımından üstün mövqedə olan yerli firmalarla rəqabət aparmalı olurlar. Bundan əlavə, həmçinin, xarici firmalar valyuta riskinə də məruz qalırlar. Beynəlxalq sərmayəni sərfəli etmək üçün bu çatışmazlıqlar hansısa bazar gücü ilə kompensasiya edilməlidir. Bazar gücünün mənbələri – Hymerin terminləri ilə firmaya xas üstünlük və ya Kindlebergerin terminləri ilə inhisarçı üstünlük - patentlə qorunan üstün texnologiya, brend adlar, marketinq və idarəetmə bacarıqları və daha ucuz maliyyə mənbələri formasındadır. Texnoloji üstünlük yeni xüsusiyyətlərə malik yeni məhsulların tətbiqini asanlaşdırdığı üçün ən mühüm üstünlükdür. Bundan əlavə, müəyyən biliklərə sahib olmaq marketinq və təkmilləşdirilmiş istehsal prosesi kimi digər bacarıqların inkişafına kömək edir. Bu nəzəriyyənin əhəmiyyətli xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, üstünlüklərin bir ölkədə və ya birdən çox ölkədə olmasından asılı olmayaraq, firmanın bir bölməsindən həmin firmanın digər bölməsinə effektiv şəkildə ötürülməsi fikrini ifadə edir. Bazar qeyri-təkmil olduğundan, firmalar xaricə investisiya yatırmaqla yaxşı gəlir əldə etmək üçün bazar güclərindən istifadə edə bilirlər. Bəzi tədqiqatçılar bildirirdilər ki, keçmişdə Avropa firmalarının ABŞ-a investisiya qoymasına səbəb texnoloji üstünlüklər idi. Müəssisə üçün əlavə narahatlıq doğuran məsələ, birbaşa nəzarətin olmaması texnologiyanın rəqiblərə sızması ehtimalını artırması ola bilər. Hymerin tezi XI-nın harada və nə vaxt baş verdiyini izah edə bilmədiyini üçün XI üçün tam izahat təşkil edə bilmədi.

Aliber (2010) valyutasının gücünə əsaslanan XI nəzəriyyəsi- Aliber (1970) BXİ-ni valyutanın gücü əsasında izah etmək üçün ilk cəhdlərdən birini etdi. O, xarici investisiyalar nəzəriyyəsini müxtəlif valyutaların nisbi gücü əsasında təqdim etdi. O, öz nəzəriyyəsini ev sahibi və mənbə ölkədəki valyutaların gücündəki fərqlər əsasında irəli sürdü. O, daha güclü investisiya edən ölkə valyutaları ilə müqayisədə zəif valyutaların bazar kapitallaşma nisbətindəki fərqlərdən istifadə etmək üçün BXİ cəlb etmək qabiliyyətinin daha yüksək olduğunu iddia etdi. Aliber öz fərziyyəsini sınaqdan keçirdi və nəticənin ABŞ, Böyük Britaniya və Kanadada birbaşa xarici investisiyalara uyğun olduğunu müəyyən etdi. Aliber bunun alternativ bir nəzəriyyə olduğunu və inkişaf etmiş ölkələrdə birbaşa sərmayə qoyuluşu üçün etibarlı izah ola biləcəyini iddia etsə də, kapital bazarları çox mükəmməl olmayan və ya qeyri-mövcud olan və ciddi şəkildə tənzimlənən xarici valyutalar ilə az inkişaf etmiş ölkələr üçün o qədər də uyğun görünmür. Aliberin nəzəriyyəsi geniş dəstək tapsa da, bu nəzəriyyə bərabər gücə və valyutalara malik iki inkişaf etmiş ölkə arasında investisiya üçün izah verə bilmirdi. Bundan əlavə, nəzəriyyənin aktuallığı inkişaf etməkdə olan ölkənin (daha zəif valyuta) transmilli korporasiyalarının inkişaf etmiş ölkəyə (daha güclü valyuta) sərmayə qoymasını izah edə bilməz. Bu nəzəriyyə Qərbin inkişaf etmiş dünya anlayışına əsaslanır (Aliber 2010, s.102).

Yaponiya kimi inkişaf etmiş Asiya ölkələrində XI-nı izah edən bir neçə nəzəriyyə formalaşdırılıb. Asiyanın inkişaf etmiş ölkələrindən BXİ ilə bağlı ilk nəzəriyyələrdən biri Kojima (2013) tərəfindən əsasən Yaponiyadan BXİ axını ilə bağlı irəli sürülmüşdür. O, firmaların Yaponiyada daxili rəqabət apara bilməməsinin onları xaricdə investisiya imkanları axtarmağa sövq etdiyini iddia etdi. O, daha mənfəətli yerli firmaların daha az bacarıqlı firmaları yerli bazarda sıxışdırdığı qənaətində idi. Nəticədə zəif olan firmalar xaricə, xüsusən də digər inkişaf etməkdə olan ölkələrə köçürdülər. Buna misal kimi, yerli bazarda Toyota Motors kimi digər avtomobil firmalarının rəqabəti ilə üzləşə bilmədiyi üçün Hindistana gələn Yaponiyanın Suzuki Motor Korporasiyasını nümunə göstərmək olar. Bununla belə, Kojimanın fərziyyəsi yerli səlahiyyətli firmalar tərəfindən beynəlxalq bazarlarda biznes fəaliyyətinin genişləndirildiyini izah edə bilmədi. Məsələn, yaxşı kök salmış

Yaponiya avtomobil şirkəti Toyota da liberal avtomobil və XI siyasətlərindən faydalanmaq üçün Hindistanda öz bazasını qurmuşdu (Kojima A. 2013: s.148).

Beynəlxalq ticarətlə bağlı XI nəzəriyyələri-Son iki onillikdə XI-nın genişlənməsi və çoxmillətli firmaların istehsalının davamlı artması beynəlxalq ticarətin strukturunu böyük ölçüdə dəyişdi. Birbaşa xarici sərmayə bəzi ölçülərə görə beynəlxalq ticarətdən daha vacib hala gəldi.

Kojima (2013) beynəlxalq ticarətlə bağlı olan nəzəriyyələrini birbaşa investisiya nəzəriyyələri ilə birləşdirmişdi. Kojima, resurs, əmək və bazar oriyentasiyasını firma tərəfindən beynəlxalq investisiyanın arxasında duran üç əsas motiv kimi müəyyən etmişdi. Firma öz ölkəsində çatışmayan və ya daha yüksək xərclə istehsal etdiyi malların idxalını artırmaq və təmin etmək məqsədi ilə sərmayə qoyduqda, bu, ticarət yönümlü və ya resurs yönümlü XI adlanır. Əgər investisiya daha ucuz əmək məsrəflərindən faydalanmaq üçün edilirsə, bu, əmək yönümlü XI kimi tanınır. Böyük bazarı tutmaq və ya ticarət maneələrini aradan qaldırmaq üçün investisiyalar bazar yönümlü XI adlanır. Kojimanın nəzəriyyəsi əsasən Yapon investisiyalarına yönəlmişdir. Çin, Hindistan, Koreya Respublikası kimi digər böyük Asiya iqtisadiyyatları onun nəzəriyyəsində öz əksin tapmamışdır. Həmin ölkələr son onilliklərdə beynəlxalq investisiya bazarında öz potensiallarını sübuta yetiriblər. Kojimanın firmaların xaricə sərmayə qoyması ilə nəticələnən, daxili rəqabət qabiliyyətinin olmaması ilə bağlı fərziyyəsini təsdiqləyən, bəzi beynəlxalq investisiya nümunələri olsa da, bu təklifi ümumiləşdirmək hələ də mümkün olmamışdır. Kojimanın nəzəriyyəsinin əsas məhdudiyyətlərindən biri onun XI növlərini, yəni şaquli və üfüqi növləri nəzərə almamasıdır (Kojima 2013).

Beynəlxalq ticarəti həm şaquli, həm də üfüqi BXİ ilə əlaqələndirənlərdən biri də Helpman (1984) idi. Helpman, transmilli korporasiyaların mühüm rol oynadığı beynəlxalq ticarətin ümumi tarazlıq modelini işləyib hazırlamışdır. O, bu modeldə mülkiyyət elementlərini və yerləri birləşdirdi və vahid məhsul istehsal edən firmalardan bəhs edən əvvəlki işini də təkmilləşdirdi. O, öz nəzəriyyəsini baş ofisin yerləşdiyi ölkədən başqa ölkədə ola biləcək tək istehsal müəssisəsi olan firmalara əsaslanaraq qurdu. Bu nəzəriyyəyə görə, firmalar öz mənfəətlərini artırmaq üçün

xərcləri minimuma endirən yerləri seçməyi xoşlayırlar. Komisionçu ianələrindəki fərqlər ölkənin nisbi ölçüsü ilə bağlıdır. Bu nəzəriyyə sektorlararası ticarətin, sənayedaxili ticarətin və firmadaxili ticarətin eyni vaxtda mövcudluğunu izah edirdi.

Başqa bir məqalədə Helpman və başqaları firmanın ixrac və üfüqi XI arasında seçiminə diqqət yetirirdilər. Onlar təhlilinə görə, hər bir sənaye heterojenliyi ilə xarakterizə olunur, buna görə də firmaların məhsuldarlığı bir-birindən fərqli olur. Bunun nəticəsidir ki, firmalar öz məhsuldarlığı əsasında təşkil olunurlar. Ən az məhsuldar firmalar, necə təşkil olunmalarından asılı olmayaraq, müsbət əməliyyat mənfəəti əldə edə bilmədiklərinə görə bağlanırlar. Digər aşağı məhsuldar firmalar isə yalnız daxili bazarda satış edirlər. Qalan heterojen firmalar həm daxili, həm də xarici bazarlara xidmət göstərir. Bununla belə, xarici bazarlarda fəaliyyət növləri məhsuldarlıq səviyyələrindən asılı olaraq firmadan firmaya fərqli olacaq. Ən məhsuldar firmalar xarici bazara XI vasitəsilə xidmət göstərməyə qərar verəcək, daha az məhsuldar firmalar isə ixrac vasitəsilə xarici bazarda satışlar edəcəklər. Xaricə sərmayə qoyan firmalar bunu o zaman həyata keçirəcəklər ki, nəqliyyat xərclərindən qurtulmaqdan əldə edilən qazanc xaricdə obyektlərin saxlanması xərclərindən çox olsun. Helpman və başqaları öz fərziyyələrini ABŞ firmaları tərəfindən 38 ölkədə və 52 sənayedə ixrac və XI satışlarının köməyi ilə sınaqdan keçirdilər; nəticələr onların nəzəri proqnozlarını dəstəkləmişdi.

BXI və regional inteqrasiya sazişləri arasında əlaqələr- son bir neçə onillikdə regional inteqrasiya sazişləri (RİS) bütün dünyada geniş vüsət almışdır ki, bu da istehsal amillərinin ölkələr arasında axınının artmasına səbəb olmuşdur. Bu, həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrə axının kəskin artması ilə üst-üstə düşürdü. Regional inteqrasiya sazişləri adətən regional ticarət maneələrinin və investisiya məhdudiyətlərinin azaldılmasını özündə əhatə edir. RİS-lər həmçinin firmaya xas üstünlükləri dəyişdirmək potensialına malikdir və bununla da firmaların XI-nı həyata keçirmələri üçün stimullar yaradır.

Eklektik Paradiqma-Professor Dunning tərəfindən hazırlanmış eklektik nəzəriyyə birbaşa xarici investisiyaların üç fərqli nəzəriyyəsinin qarışığıdır:

1) Sahibkarlıq üstünlükləri nəzəriyyəsi- Bu, qeyri-maddi aktivlərə aiddir. Bunlar, ən azı, bir müddət şirkətin müstəsna mülkləridir və aşağı xərclərlə transmilli şirkətlər daxilində köçürülə bilər. Bu isə ya daha yüksək gəlirə, ya da xərclərin azalmasına gətirib çıxarır. Lakin müxtəlif ölkələrdə həyata keçirilən TMK-ların əməliyyatları bəzi əlavə xərclərlə üzləşir. Beləliklə, xarici bazara uğurla daxil olmaq üçün şirkət xarici bazarda əməliyyat xərclərini üstələyən müəyyən xüsusiyyətlərə malik olmalıdır. Bu üstünlüklər əmlak səlahiyyətləri və ya şirkətin xüsusi üstünlükləridir. Firmanın özünəməxsus üstünlükləri üzərində monopoliyası var və onlardan xaricdə istifadə etmək, digər rəqiblərə nisbətən daha yüksək marjinal gəlirliliyə və ya daha aşağı marjinal xərcə gətirib çıxarır.

2)Yerləşmə nəzəriyyəsi-Müxtəlif ölkələrin yerləşmə üstünlükləri transmilli korporasiyaların fəaliyyətinə kimin ev sahibliyi edəcəyini müəyyən edən əsas amillərdir. Hər bir ölkənin spesifik üstünlüklərini üç kateqoriyaya bölmək olar:

1)İqtisadi faydalar istehsalın kəmiyyət və keyfiyyət amillərindən, nəqliyyat,telekommunikasiya xərcləri, bazar ölçüsü və s. ibarətdir.

2)Siyasi üstünlüklər: XI axınlarına təsir edən ümumi və xüsusi hökumət siyasətləri

3)Sosial üstünlüklər: evlə vətən arasındakı məsafə,mədəni müxtəliflik, yad insanlara münasibət və s. daxildir.

3) Daxililəşdirmə nəzəriyyəsi - Eklektik paradiqmanın bu üçüncü nəzəriyyəsi, şirkətin mal və xidmətlərin satışından tutmuş şirkətlər arasında imzalana biləcək müxtəlif müqavilələrə qədər öz səlahiyyətlərindən istifadə edəcəyi müxtəlif yolları qiymətləndirmək üçün təkliflər irəli sürür. Transsərhəd bazarda daxililəşdirmə üstünlükləri yüksək olduğu üçün firma bu hüququ lisenziya, franşayzinq əsasında təklif etməkdənsə, bir o qədər çox xarici istehsalla məşğul olmaq istəyəcəkdir.

Eklektik paradiqma göstərir ki, eklektik paradiqmanın 3 nəzəriyyəsinin parametrləri şirkətdən şirkətə fərqlidir və kontekstdən asılıdır və ən əsası ev sahibi ölkənin iqtisadi, siyasi, sosial xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Buna görə də firmaların məqsəd və strategiyaları, istehsalın miqyası və modeli müxtəlif tipli ölkələrin yaratdığı çətinliklərdən və təklif etdiyi imkanlardan asılı olacaq.

Vernonun istehsal dövrü nəzəriyyəsi-1966-cı ildə Vernon tərəfindən hazırlanmış istehsal dövrü nəzəriyyəsi, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Qərbi Avropada ABŞ şirkətlərinin istehsal sənayesinə qoyduğu birbaşa xarici investisiyaların müəyyən növlərini izah etmək üçün istifadə edilmişdir. Vernon hesab edir ki, istehsal dövrünün dörd mərhələsi var: innovasiya, böyümə, yetkinlik və tənəzzül. Vernona görə, birinci mərhələdə ABŞ-ın transmilli şirkətləri yerli istehlak üçün yeni innovativ məhsullar yaradır və artıqlığı xarici bazarlara da xidmət göstərmək üçün ixrac edirlər. İstehsal dövrü nəzəriyyəsinə görə, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Avropada ABŞ-da istehsal olunan məhsullara tələbat artmışdır. Beləliklə, Amerika firmaları beynəlxalq rəqiblər qarşısında texnologiya üstünlüyünə malik olaraq ixrac etməyə başladılar. İstehsal dövrünün birinci mərhələsində istehsalçılar yeni texnologiyalara malik olmaqla üstünlüyə malikdirlərsə, məhsul inkişaf etdikcə texnologiya da məlum olur. İstehsalçılar məhsulu standartlaşdıracaqlar, ancaq onu kopyalayacağınız şirkətlər olacaq. Beləliklə, Avropa firmaları ABŞ firmalarının bu ölkələrə ixrac etdiyi Amerika məhsullarını təqlid etməyə başladılar. ABŞ şirkətləri həmin ərazilərdə bazar paylarını qorumaq üçün yerli bazarlarda istehsal müəssisələrini saxlamağa məcbur oldular. Bu nəzəriyyə 1950-1970-ci illərdə ABŞ şirkətlərinin Qərbi Avropaya yatırdığı bəzi investisiya növlərini izah edə bildi (Нуриев, Г., 2021).

1.2. Xarici investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində dünya təcrübəsi

Birbaşa xarici investisiyaların milli iqtisadiyyat üçün rolu və əhəmiyyəti ilk növbədə əsas makroiqtisadi göstəricilərin yaxşılaşdırılmasında olmuşdur. XI iqtisadi inkişafın maliyyələşdirilməsi prosesində və planlaşdırılan investisiya ilə yerli əmanətlər arasında fərqi azaldılması prosesində fərdi yığımlardan səmərəli istifadə formasıdır. Əlavə olaraq isə XI onu qəbul edən ölkənin xarici ticarət boşluğunun aradan qaldırılmasında öz töhfəsini verir. Beləliklə, xarici sərmayə planlaşdırılmış gəlirlər, yığılan vergilər və büdcədəki xərclərin həcmi arasında uyğunsuzluğu effektiv şəkildə örtür. XI-lar faydalıdır, çünki onlar idarəetmə və sahibkarlıq təcrübələrinin ötürülməsinə töhfə verirlər. Nəhayət, XI bu gün ölkələr arasında yeni texnologiyaların transferi üçün əsas kanal rolunu oynayır.

Birbaşa xarici investisiyalar xarici investorlar üçün bərabərində bir çox üstünlüklər gətirə bilər, bunlardan ən mühümləri: nəqliyyat xərclərinə (həm giriş, həm də hazır məhsul) qənaət, aşağı əmək məsrəfləri, mövcud infrastruktur, gömrük xərclərinə qənaət və idxal olunan mallara töhfə, müştərilərə daha yaxın mövqe, tez və səmərəli çatdırılma imkanı və üstünlüklər, imkanlar haqqında məlumatın mövcudluğu və bazarın tələblərinə uyğun olaraq məhsulların sürətlə mənimsənilməsi imkanları və s. daxildir.

Xüsusilə, investisiya və iqtisadi artım arasındakı əlaqəni təhlil etmək lazımdır. Bu ikisi arasındakı qarşılıqlı asılılığı makroiqtisadi aqreqlərin ölçülməsi ilə görmək olar, yəni artım tempi, investisiyaların hərəkəti, valyuta səviyyəsi və s. Dəyişikliklər milli səviyyədə iqtisadi inkişaf əlaqədardır ki, bunun əsasında inkişaf siyasətinin uğurunu qiymətləndirmək mümkündür. Müsbət elementlər artdıqda, müsbət struktur dəyişiklikləri baş verir. Böhran müddətində mənfi dəyişikliklər güclənir (artım və investisiyaların yavaşlaması, işsizlik səviyyəsinin artması, kəsirlərin artması və s.)

İnvestisiyalar ev sahibi ölkənin iqtisadiyyatı üzərində əhəmiyyətli müsbət təsirlər yaradır. Onların təsiri iki cür qeydə alınır: (Нуриев, Г., 2021: s.124).

1) balansla ölçülən kəmiyyət artımı və ümumi daxili məhsul, ixrac və daxili investisiya ilə ölçülən ümumi daxilolma,

2) keyfiyyətə yəni investisiya, ticarət, texnologiya və maliyyə axınlarının ev sahibi ölkəyə ötürülməsi yolu ilə. XI-nin investisiyanı qəbul edən ölkənin iqtisadi artımına təsirini müəyyən etmək elə də asan məsələ deyil. Çoxlu sayda dəyişənlər var ki, burada təsirlər hər bir ölkənin xüsusiyyətləri, iqtisadiyyatın sektorları və investisiyalar ilə əlaqələndirilir. Dəyişənlərə iki aspektdən baxmaq olar: birincisi, onlar daxili istehsal amillərini tamamlayır və yeni iş yerləri üçün şərait yaradırlar, və ikincisi, onlar texnologiya transferi, işçi qüvvəsinin hazırlığı, yerli iqtisadiyyatla əlaqə yaratmaq və yerli şirkətlərin dünya bazarında daha yaxşı iştirakını təmin etməklə ev sahibi ölkənin inkişafını stimullaşdırır.

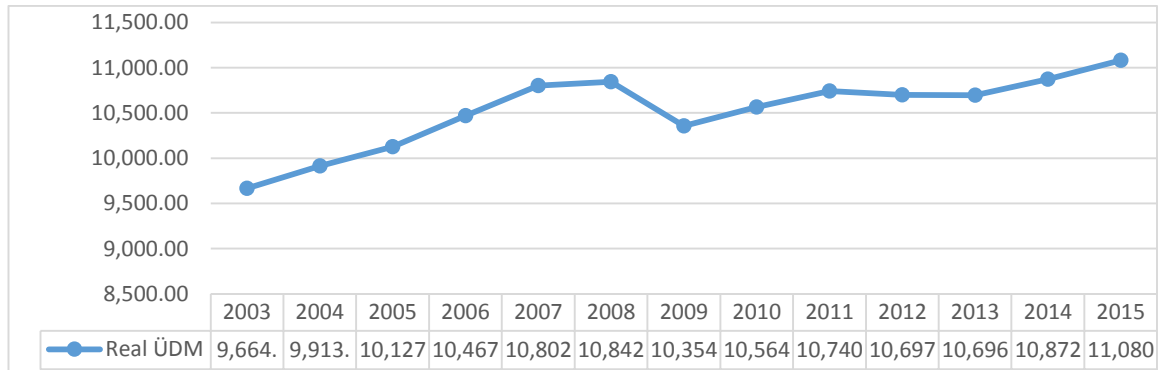
XI-nın təsirləri ölkənin iqtisadi inkişaf mərhələsindən asılıdır və bu mərhələlər dörd yerə bölünür. İnkişafın birinci mərhələsində təbii sərvətlər ən mühüm rol oynayır və bu mərhələdə ev sahibi ölkə iqtisadiyyatına əhəmiyyətli təsirlər görünür. İkinci mərhələdə ölkədə iqtisadi inkişaf olarsa, daxili investisiyaların artması qeyd olunacaq, ictimai mallara, rabitə və nəqliyyata investisiyalar mövcuddur. Bu mərhələdə dövlət təbii ehtiyatlardan əmək tutumlu malların istehsalına keçir və bunun təsirləri infrastruktur və makroiqtisadi siyasətdən asılıdır. Üçüncü mərhələnin inkişafı dövrü innovasiya, biliklərin idarə edilməsi, təşkilati faydalar, istehsalın rasionallaşdırılması və investisiyaların dəstəklənməsini əhatə edir. Bütün bu dəyişənlər yerli şirkətlərin rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsinə və yeni bazarlarda imicinə təsir göstərir. Dördüncü mərhələ iqtisadiyyatın inkişafının ən yüksək mərhələsidir və bu mərhələdə bir çox post sənaye xidmət şirkəti siyahıya alınmışdır. Məhsullar birbaşa xidmətlərdir və transsərhəd əlaqələr və təsirlər bu mərhələdə daha da intensivləşir.

XI-ın investisiyanı qəbul edən ölkənin iqtisadi inkişafına təsiri ölkənin seçdiyi strategiyadan asılıdır: idxalı əvəz edən strategiya və ya ixracın inkişafı strategiyası. Tədqiqatlar göstərmişdir ki, investisiyalar ev sahibi ölkənin iqtisadi inkişafı üçün son dərəcə əhəmiyyətlidir. Burada aşağıda haqqında bəhs edəcəyimiz sual ortaya çıxır: Birbaşa xarici sərmayə axını, investisiyanı qəbul edən ölkədə ümumi investisiya həcmi artırır ya azaldır? Birbaşa xarici sərmayələr yerli şirkətlərdən rəqabətin olduğu sektora daxil olarsa, rəqabətli mübarizə gedir ki, bunun da nəticəsi

investisiyanın ləngiməsi və bəzi yerli şirkətlərin sektordan çıxması ola bilər. Bu da sektorda və beləliklə, bütün iqtisadiyyatda ümumi investisiyaların azalmasına gətirib çıxaracaq. Əgər XI yeni sektora (birinci, ikinci, üçüncü) daxil olarsa, o zaman ölkəyə qoyulan ümumi investisiyalar artırılacaqdır(<https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/issue/view/7-8.05.2021/534>)

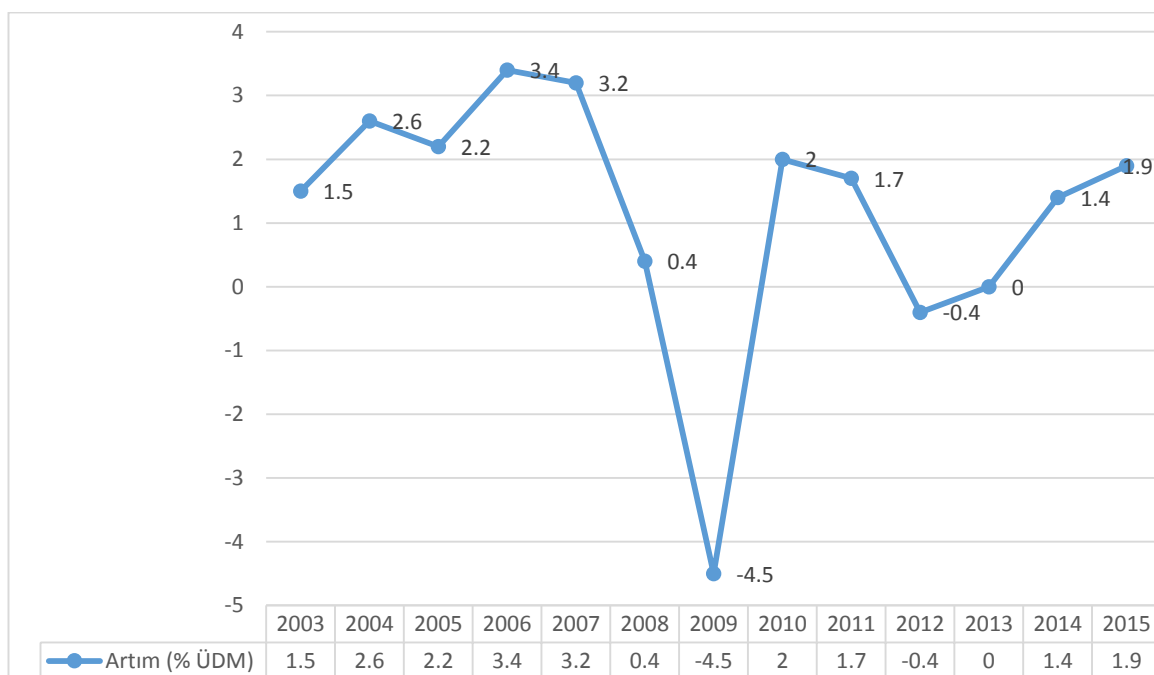
Diaqram 1: 2003-2015-ci illər üçün Aİ-da Real ÜDM

Mənbə: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10_gdp/default/table?lang=en

Birbaşa xarici investisiya və Avropa İttifaqında artım- Aİ-də ümumi investisiyalar yerli məhsulun beşdə birindən bir qədər az təşkil edib. İnvestisiya dərəcəsi uzunmüddətli dövrdə sabitdir. Daha inkişaf etmiş Aİ ölkələrində investisiyaların nisbəti daha aşağıdır və altıda birə qədər dəyişir, yeni üzv dövlətlərdə isə daha az inkişaf etmiş investisiya dərəcəsi, hasilatın dördü birinə çatmaqdadır. Mühüm makroiqtisadi göstərici kimi bizi maraqlandıran subyektlər XI axını və onların ÜDM-nin dəyişməsinə təsiridir.

Diqram 2: 2003-2015-ci illər üçün Aİ-da Artım (% ÜDM)

Mənbə: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10_gdp/default/table?lang=en

Aİ üçün ümumi daxili məhsul və artım tempi 2003-cü ildən 2015-ci ilə qədər olan dövr üçün Diqram 1 və Diqram 2 üzərində təqdim olunmuşdur. (Aİ 2013-cü ilin ortalarından genişlənilib). Aydınır ki, müşahidə olunan dövrün son bir neçə ilində, qlobal böhranın və Avrozonadakı borc böhranının təsiri nəticəsində artım templərində qeyri-sabitlik var.

2008-ci ilə qədər Real ÜDM durmadan artır. 2008-ci ilin sonu və 2009-cu ilin əvvəlində baş verən iqtisadi böhranlardan sonra ÜDM-in dəyərində 2008-ci ildə ölçülən 10,842,8 milyard Avrodan 2009-cu ilin sonunda 10,354,9 milyarda qədər azalma müşahidə edilmişdir. Belə ki, 2009-cu ildə Avropa iqtisadiyyatının tənəzzülü ilə əlaqədar iqtisadi fəaliyyətlər azalıb. 2010-cu ildə ÜDM-də cüzi artım olsa da, bu göstərici 2008-ci ilin sonunda iqtisadiyyatda reallaşdırılan səviyyədən aşağı idi.

1 iyun 2013-cü ildən, Aİ 28 üzvə qədər genişləndi. Qlobal böhranın və Avrozonadakı borc böhranının təsiri nəticəsində artım templərində qeyri-sabitlik var. Qrafikdən də görüldüyü kimi, 2013-2015-ci illər ərzində real ÜDM daha yavaş böyüyürdü. 2014-cü ildə 2013-cü illə müqayisədə əhəmiyyətli artım müşahidə olunduğu halda, 2015-ci ildəki artım böhrandan sonra uzunmüddətli sabitləşmənin

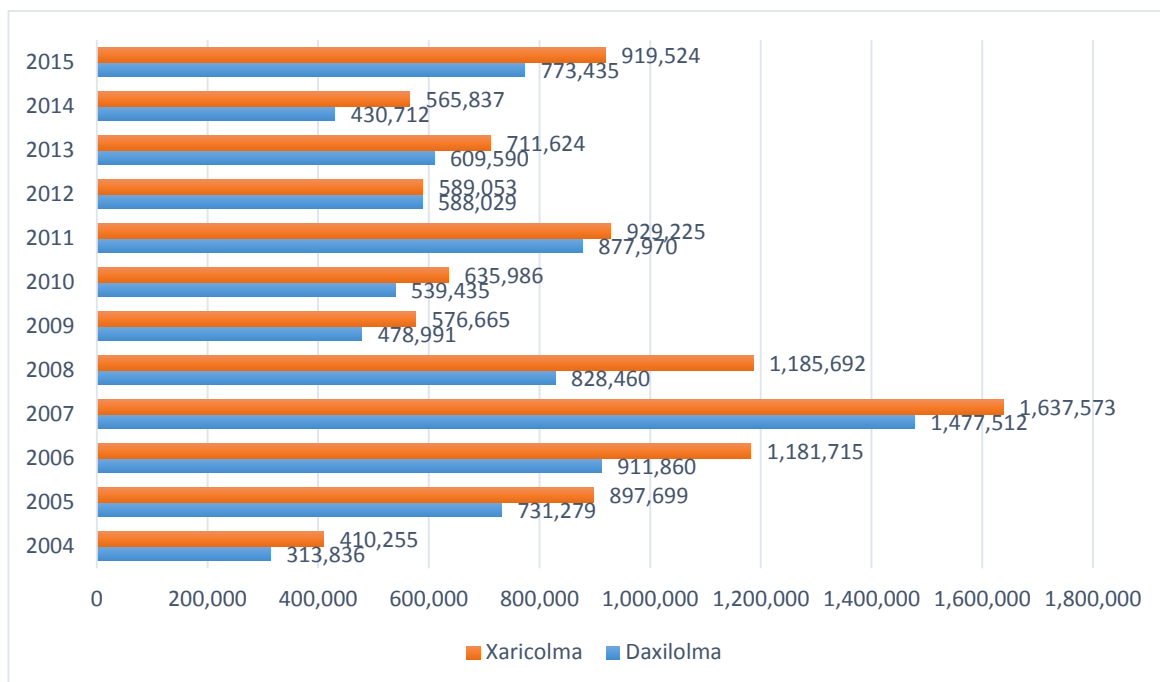
və bərpa olunmanın göstəricisi idi. Yalnız 2008-ci ilin ÜDM məlumatlarını 2015-ci ilin ÜDM məlumatları ilə müqayisə etsək, tənəzzül dövrünün arxada qaldığı qənaətinə gələ bilərik (https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10_gdp/default/table?lang=en).

Diaqram 1-də 2003-2015-ci illər üçün ümumi daxili məhsulun dəyişməsi göstərilmişdir. Qrafik göstərir ki, 2003-cü ildən 2006-cı ilə qədər davamlı artım qeydə alınmışdır və 2007-ci ildən əvvəl ABŞ-da böhranın eskalasiyası, artım tempi 3%-dən çox idi ki, bu da Avropanın mövcud durumu üçün son dərəcə yüksəkdir. 2008-ci ildə artım tempi kəskin şəkildə cəmi 0,4%-ə düşmüşdür və bu hələ də müsbət sayılırdı, hərçənd Aİ-nın iqtisadiyyatı, Amerika böhranının genişlənməsi səbəbi ilə artıq çətin şərtlərdə fəaliyyət göstərirdi. Diaqram 1-də qeyd etdiyimiz kimi, 2009-cu ildə ÜDM-də azalma qeydə alınıb ki, bu da onun göstəricisidir ki, Avropa İttifaqının iqtisadiyyatı artıq ciddi iqtisadi böhran içində idi. 2009-cu ildə Aİ-da xaricə investisiya axını azaldı, eyni zamanda bir qədər yüksək BXİ axını isə daxil oldu, bu digər amillərlə birlikdə 2010-cu ildə ÜDM-in artımına müsbət təsir göstərmişdir. 2013-cü ildən 2015-ci ilə qədər ÜDM-in artımı Aİ-da iqtisadi inkişafın sabitləşməsini göstərir, yəni bu böhranın bitdiyinin göstəricisidir (https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10_gdp/default/table?lang=en).

Diaqram 3-də 2004-cü ildən 2015-ci ilə qədər olan dövrdə Aİ üzrə BXİ-lərin daxilolmaları və xaricolmaları öz əksini tapmışdır.

Diaqram 3-dən görünür ki, 2004-cü ildən 2007-ci ilə qədər olan dövrün ilk illərində BXİ-lərin daxilolma və xaricolması davamlı olaraq artmışdır. Əgər baza ili kimi 2004-cü ili götürsək, 2005-ci ildə BXİ-lərin xaricolmasının çox böyük artaraq 410.255 milyard dollardan 867.699 milyard dollara qədər, daxilolmasının isə 313.836 milyard dollardan 731.279 milyard dollara qədər, yəni 100%-dən çox artdığını müşahidə edə bilərik. Artım tendensiyası 2007-ci ilin sonuna qədər davam etmişdir (Worldbank: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?end=2016&locations=EU&start=2000&view=chart>; <https://data.worldbank.org/indicator/BM.KLT.DINV.CD.WD?locations=EU>).

Diaqram 3: Aİ üzrə BXİ daxilolma və xaricolması 2004-2015

Mənbə: Worldbank: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?end=2016&locations=EU&start=2000&view=chart>; <https://data.worldbank.org/indicator/BM.KLT.DINV.CD.WD?locations=EU>

2008-ci il ərzində qlobal miqyaslı böhranla əlaqədar XI axınının, daxilolma və xaricolmasında azalma qeydə alınıb. Ona görə də qlobal maliyyə bazarlarında baş verən böhran Aİ iqtisadiyyatında da öz əksini tapmışdır. İqtisadiyyatın maliyyə və real sektorlarının uyğunsuzluğu, məcmu tələbin azalması, artımın ləngiməsi, deflyasiya və işsizliyin artması ilə özünü göstərdi. Böhranın ABŞ-ın maliyyə bazarlarından yayılmasından asılı olmayaraq, Aİ hələ də ən böyük xarici ticarət tərəfdaşı kimi ABŞ-la sıx əlaqə saxlayır və onunla gündəlik olaraq nəhəng mal, xidmət və kapital axını həyata keçirir, qeyd etmək lazımdır ki, ticarət həcmi də bir milyard avrodan əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir. Aİ davamlı olaraq: dünya ticarətində iştirakın artırılması, investisiyaların və innovasiyaların bütün növlərinin böyüməsinə nail olmaq, sahibkarlıq bacarıqlarını yüksəltmək və korporativ sosial məsuliyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün səy göstərir.

Danılmazdır faktır ki, dünya iqtisadiyyatının böyük hissəsi kimi Aİ ölkələri də maliyyə böhranı zamanı investisiya fəallığını azaldıblar, xüsusən də sərhədlərindən kənarında azaldıblar. Böhranın kəskinləşdiyi 2009-cu ildə də mənfi

tendensiya və birbaşa xarici investisiyaların böyük həcmdə azalması davam edirdi. Dünya iqtisadiyyatlarının bir çoxu daxili iqtisadi vəziyyətlə bağlı narahatlıqlar səbəbindən müvəqqəti olaraq bağlandı. Eynilə, 2010-cu ildə də BXİ-lərin mənfi daxilolmaları və xaricə axını qeydə alınıb.

2007-ci ildən bəri ilk dəfə 2011-ci ildə Aİ birbaşa xarici sərmayənin bərpasını və artımını qeyd etdi. Artım isə cüzi idi və investisiyaların ümumi səviyyəsini bərpa etmədi, nəzərə alsaq ki, 2007-ci ildə BXİ-lar hər iki tərəfdən daxilolmalarda və xaricdə əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olmuşdur. 2012-ci ildə qlobal böhranın ikinci dalğası və Aİ-nin ayrı-ayrı üzv dövlətlərini, xüsusən də Yunanıstanı əhatə edən spesifik maliyyə və fiskal böhranla əlaqədar olaraq əvvəlki illə müqayisədə BXİ axınlarında yenidən azalma qeydə alınıb. Birbaşa xarici investisiya axını hər il dəyişir və artım dövrlərində artım, tənəzzül dövründə isə azalma müşahidə olunur.

Son olaraq, Diaqram 3-ün təhlilindən belə nəticəyə gələ bilərik ki, 2004-2015 intervalında daxilolma və xaricolma baxımından ən fəal il 2007-ci il olmuşdur.

İqtisadi artım deyəndə yada düşən iqtisadi terminlərdən biri də adambaşına düşən gəlirdir. Adambaşına düşən daha yüksək gəlir hökumətlərə daha yaxşı təhsil və təkmil səhiyyə təmin edə biləcək daha çox gəlir deməkdir. Artan gəlirlə fərdlər öz vəsaitləri ilə daha yüksək dərəcədə təhsil və səhiyyə xidmətlərinə çıxış əldə edə bilirlər ki, bu da inkişafın sürətlənməsinə səbəb olur.

**II FƏSİL. İŞGALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRƏ XARİCİ
İNVESTİSİYALARIN CƏLB EDİLMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN
TƏHLİLİ VƏQİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**

**2.1. İşgaldan azad olunmuş ərazilərə xarici investisiyaların cəlb
edilməsinin iqtisadi əhəmiyyətinin təhlili**

Son illərdə dövrdə ölkədə sosial-iqtisadi inkişafa yönəlmiş bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Cədvəl 1: Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb olunmuş birbaşa xarici investisiyalar

Dövlətlərin adı	2019-cu il		2020-ci il	
	Məbləğ, min \$	Xüsusi içəkisi,%	Məbləğ, min \$	Xüsusi çəkisi,%
CƏMİ	4,275,241	100.0	4,527,706	100.0
Birləşmiş Krallıq	1,187,442	27.8	1,680,899	37.1
Türkiyə	570,993	13.4	577,993	12.8
Amerika Birləşmiş Ştatları	379,951	8.9	475,245	10.5
Yaponiya	267,427	6.3	343,651	7.6
Malayziya	257,879	6.0	311,799	6.9
Kipr	193,428	4.5	227,476	5.0
İran İslam Respublikası	165,872	3.9	200,571	4.4
Norveç	152,133	3.6	195,170	4.3
Rusiya Federasiyası	156,828	3.7	158,626	3.5
Niderland	141,431	3.3	77,809	1.7
Hindistan	47,876	1.1	61,529	1.4
İsveçrə	50,961	1.2	35,545	0.8
Gürcüstan	34,621	0.8	29,109	0.6
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	63,362	1.5	26,852	0.6
Almaniya	140,451	3.3	17,919	0.4
Latviya	31,658	0.7	11,225	0.2
Çin	12,078	0.3	7,707	0.2
Ukrayna	287	-	5,957	0.1
İspaniya	854	-	5,894	0.1
Fransa	3,199	0.1	3,731	0.1
Koreya Respublikası	5,862	0.1	3,285	0.1
Sinqapur	1,208	-	3,028	0.1
Polşa	607	-	2,948	0.1
Danimarka	1,032	-	2,328	0.1
Belçika	5,633	0.1	1,878	0.1
Lüksemburq	2,100	0.1	1,841	-
İsrail	1,901	-	1,442	-
Digər dövlətlər	388,012	9.1	20,034	0.4

Mənbə: <https://uploads.cbar.az/assets/084c72398bd19dfa59887ae0b.xls>

Xarici ölkələr hesabına əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin 2535,7 mln. manatı və ya 87,6%-i Birləşmiş Krallıq, ABŞ, Türkiyə, Yaponiya, İsveçrə, Malayziya, Norveç, Rusiya və İran sərmayədarlarına məxsus olmuşdur.

Vurgulayaq ki, 2020-ci ildə ölkənin iqtisadi və sosial sahələrinin tərəqqisinə 7 588,3 milyon manat ayrılıb və ya ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2,6% çox olub.

Ancaq bölgələr bir sıra fərmanlarda, qanunlarda və qərarlarda unudulduğuna və hazırlanaraq həyata keçirildiyinə görə bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı yavaş inkişaf edirdi. Bu mərhələdə bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı siyasəti Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək inkişafı üçün prioritetləri müəyyənləşdirir. Bu siyasət müxtəlif iqtisadi rayonların sosial-iqtisadi tərəqqisinin əsas istiqamətlərini təyin edir və sonra bu istiqamətlərin tətbiqi üçün xüsusi tədbirlərin görülməsini və mərhələləri, vaxtı və onların icrasını təmin edir. Real vəziyyətin qiymətləndirilməsi mərhələsində strateji hədəflərin seçilməsi və onlara çatmaq üçün taktiki tədbirlərin müəyyən edilməsi, xüsusilə infrastruktur, təşkilati və resurs çatışmazlıqları və onların həlli yollarını müəyyənləşdirmək vacibdir. Regionların sosial-iqtisadi tərəqqisinin Dövlət Proqramı haqqında" 2004-cü il 11 fevral tarixli Sərəncam AR (2014-2018) təsdiq olunmuşdur. Dövlət proqramı AR-nın iqtisadi cəhətdən güclü dövlətə çevrilməsi və hərtərəfli iqtisadi tərəqqinin təmin olunması strategiyasının tətbiqində çox zəruri bir mərhələdir (<https://e-qanun.az/framework/27284>).

Dövlət proqramının əsas məqsədi:

- Azərbaycan Respublikasının bölgələrində mövcud potensialdan səmərəli istifadə etmək,
- iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrini tərəqqi etdirmək, istehsal mərkəzlərinin fəaliyyətini daha da böyütmək,
- ixrac yönümlü məhsul istehsalını artırmaq,
- yaşayış səviyyəsini,
- məşğulluğu, əsasən gəncləri inkişaf etdirmək. məşğulluğun artırılması və dövlətin iqtisadiyyatının sürətli inkişafını əldə etmək.

Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün müşayiət olunan tapşırıqlar nəzərdə tutulur: müəssisələrin yaradılması fəaliyyətini bərpa etmək və yeni yaradıcılıq işləri aparmaq; qonşuluq mənbələrindən (normal aktivlər və iş aktivləri) məhsuldar istifadəni təmin etmək; sahələrin irəliləməsi üçün mühüm çərçivənin yaradılmasına və irəliləməsinə təminat vermək; fermerlərə və digər əkinçilik işçilərinə kömək etmək, toxum və yetişdirmə bazasını genişləndirmək, ixtisaslaşmış yardım üzərində işləmək və digər vacib işlərə getmək üçün yerli yerlərdə müxtəlif yardım icmaları yaratmaq; rayonlara maliyyə vəsaiti cəlb etmək üçün müsbət şəraitin formalaşmasına təminat vermək; yeni mövqelərin istehsalını canlandırmaq. Yerli maliyyə layihələrinin səmərəli icrası üçün onların sahəvi-regional qurulması, maliyyə vəziyyəti və ümumilikdə ərazi ideyasının təcəssümü izah edilməlidir.

Qabaqcıl texnologiyaların axınının potensialına və sürətlənməsinə baxmayaraq, dövlət müxtəlif bölgələrin ehtiyaclarının müxtəlifliyini nəzərə alaraq gələcək hədəflənmiş proqramlarda, investisiya layihələrində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərə almalıdır.

Bu çərçivədə, təsirli regional siyasətin həyata keçirilməsində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyini artırmaq üçün aşağıdakılar görülməlidir (Əyyubov V.S., Tağıyev A.M., 2014):

- bölgələrin özünüdərk və iqtisadi asılılıq səviyyəsini müəyyənləşdirmək, donor üçün ayrıca inkişaf konsepsiyasını formalaşdırmaq və asılı bölgələr;

- Ölkənin bütün idarəetmə və iqtisadi sahələrinin məntiqi, ixtisaslaşdırılmış və HR-nin məcburi istifadəsi üçün heyvətəmiz açıq qapılar tanınmalı, mövcud problemlər fərqləndirilməli və maliyyə tənzimlənməsi, bərpa və inkişaf rəqəmləri, əsas, qeyri-maddi planlar və hədəf layihələr tanınmalıdır;

- Maddi, maliyyə, insani və məntiqi və ixtisaslaşdırılmış aktivlərin, eləcə də normal və iqlim şəraitinin ümumiyyətlə aşağı səviyyədə olduğu, həvəsdən düşmüş monetar sahələrə unikal maliyyə diqqəti ödənilməlidir;

- Yerli spekulyasiya, maliyyə, kredit, qiymətləndirmə və ödəniş strategiyası standartları onların qarşılıqlı əlaqəsi nəzərə alınmaqla bərabər şəkildə yaradılmalı və həyata keçirilməlidir;

- Bölgədəki dövlət müəssisələri ilə bu müəssisələr ilə özəl müəssisələr arasındakı münasibətlər sahəsində dövlət tənzimlənməsindən istifadənin əsas əsaslarını elmi əsaslandıraraq dövlət regional iqtisadi komplekslərinin inkişafını tənzimləmə və idarəetmə mexanizmini hazırlamaq;

- vergi, kredit, amortizasiya müavinətləri tənzimləmə mexanizmlərinin tətbiqindən əvvəl müəyyən edilməli və zəruri hallarda iqtisadi cəhətdən əlverişli mühit yaratmaq üçün;

- sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması ehtimalını müəyyən etməklə bu sahədə dövlət siyasətini formalaşdırmaq;

- təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və ekoloji təhlükəsizlik üzrə regional fəaliyyət planını həyata keçirmək;

- bölgənin spesifik növündən asılı olaraq mövcud iqtisadi sektorlar üçün kadr hazırlığı və bölgüsü siyasətini hazırlamaq və regional əmək və məşğulluğun elmi əsaslandırılması.

Regional siyasətin bütün bu məsələlərini həll edərkən dövlət hər bir bölgənin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq bütün ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına nail ola bilər və ölkənin qlobal dünya iqtisadiyyatına daxil olmasında dövlət tənzimlənməsinin prioritetlərini istiqamətləndirə bilər.

Ərazi, siyasi, həm də iqtisadi bütövlük məqsədini nəzərdə tutaraq Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanın iqtisadi rayonlarının yeni bölünməsi ilə bağlı verdiyi tarixi fərmanı təkcə Qarabağın “yuxarı” və “aşağı” bölünməsi ilə bağlı əsrlər boyu davam edən ədalətsizliyə nöqtə qoymadı, həm də Azərbaycanın iqtisadi və siyasi inkişafında yeni bir mərhələ açdı. Qarabağ bölgəsinin formalaşması və ilk toponimin Zəngəzura gəlişi Azərbaycanın son həmrəylik və qətiyyət elanı baxımından, təbii ki, kritikdir.

İstənilən halda, eyni zamanda, əsas etibarilə bu rekord yeni məqsəd və hədəflərə, xüsusən də Azərbaycanın bir-birinə bağlı və bir-biri ilə əlaqəli maliyyə inkişafı üçün yeni açıq qapılara malik başqa bir texnikanın bir hissəsini öz üzərinə götürür.

Azərbaycanın sonuncu iqtisadi rayonlaşdırılmasından (1995-ci il) kifayət qədər vaxt keçmişdi və hər bir rayonun həm iqtisadi potensialı, həm də onun üçün ən səmərəli inkişaf şərtlərinin müəyyən edilməsinə diqqətin cəlb edilməsinin vaxtı çatmışdı. Buna görə də əvvəlki sxemə düzəlişlərin edilməsi istənilən halda zəruri idi. Məsələn, məhz iqtisadi rayonların inkişafının sürətləndirilməsi məqsədilə Bakı şəhəri Abşeron iqtisadi rayonundan ayrıca iqtisadi rayon kimi seçilmişdir, çünki hər iki rayonun statistikasının birgə verilməsi və müəssisə və sahibkarlıq obyektlərinin əksəriyyətinin paytaxtda cəmlənməsi, iqtisadi vəziyyətin obyektiv qiymətləndirilməsini və Abşeron rayonunun potensialını və ondan istifadədə nöqsan və boşluqların müəyyən edilməsini çətinləşdirirdi (www.interfax.az).

İstənilən halda, maliyyə layihəsində dəyişikliklərin əsas hərəkətverici qüvvəsi, şübhəsiz ki, İkinci Qarabağ müharibəsindəki qələbə, cəlb olunmuş rayonların respublika arasında iqtisadi tarazlığa gəlməsi və onların yenidən qurulması və onların yenidən dövlət strukturlarına daxil edilməsi zərurəti idi. Bunun nəticəsində də digər iqtisadi rayonların, həmçinin yaxınlıqda yerləşən Gəncə-Qazax və Aran rayonlarının planlaşdırılması işinin səmərəliliyinin artırılması tələb olunurdu. Bu cəhətdən onların iqtisadi idarə edilməsi yeni bölgü vasitəsilə optimallaşdırıldı.

Qarabağ işğaldan azad edilməmişdən öncə Azərbaycanda 10 iqtisadi rayon mövcud idi. Qarabağ işğaldan azad edildikdən sonra Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev ölkənin iqtisadi rayonlarının yeni bölgüsü haqqında sərəncam imzalamışdır.

Yeni gölgüdə mövcud 10 iqtisadi rayonun əvəzinə 14 iqtisadi rayonun yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

Cənab prezidentin sərəncamı ilə ölkəmizdə aşağıdakı iqtisadi rayonlar yaradılmışdır: Bakı, Gəncə-Daşkəsən, Qarabağ, Qazax-Tovuz, Quba-Xaçmaz, Lənkəran-Astara, Şərqi Zəngəzur, Şirvan-Salyan, Mərkəzi Aran, Naxçıvan, Abşeron-Xızı, Dağlıq Şirvan, Mil-Muğan, Şəki -Zaqatala.

İqtisadi rayonların yeni bölgüsü Azərbaycanın ikinci Qarabağ müharibəsində qələbəsi və ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpası ilə bağlıdır. Qarabağda işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və Azərbaycan iqtisadiyyatına yenidən inteqrasiyası zərurətindən çıxış edərək Qarabağ iqtisadi rayonunun və Şərqi Zəngəzur iqtisadi

rayonunun yaradılması haqqında qərar qəbul edilmişdir. Qarabağ iqtisadi rayonuna Xankəndi şəhəri, həmçinin Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonları daxildir. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna Cəbrayıl, Kəlbəcər, Laçın və Zəngilan rayonları daxildir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin fərmanı ilə Şərqi Zəngəzur İqtisadi Rayonunun yaradılmasının sözsüz ki, simvolik mənası mövcuddur. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Sərəncama uyğun olaraq Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna işğaldan azad edilmiş beş rayon - Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonları daxil edilmişdir. Bu rayonlar tarixən Zəngəzur yaylasının Zəngəzur silsiləsi ilə əhatə olunmuş və Laçın, Kəlbəcərdən Naxçıvana qədər geniş ərazini əhatə edən şərq hissəsini təşkil edir.

Qarabağ iqtisadi rayonunun yaradılması və Xankəndi şəhərinin, eləcə də Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonlarının bu iqtisadi rayonun tərkibinə daxil edilməsi də rəmzi xarakter daşıyır. Bu ərazilər həm də tarixən özünəməxsus ənənələr və mədəni irslə əlaqəlidir.

Aydındır ki, bu, azad edilmiş torpaqların mövcudluğunun başqa bir mərhələsini - transformasiya mərhələsini və uğurunu təsvir edir.

Bunu nəzərə alsaq, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri arasında koordinasiyanın arxasınca sürülən kapital spekulyasiyalarının həm ümumi cəmiyyətdən, həm də özəl sahələrdən yayılmasının, yeni yaradılış zəncirlərinin yaradılmasının başqa bir plan çərçivəsində həyata keçirilməsi və bütün regionları əhatə etməsi çox normal ola bilər.

Məlum olduğu kimi, xalqın beşillik maliyyə abadlıq dövrünü əhatə edən əsas arxivlərdən biri də Azərbaycan ərazilərinin maliyyə inkişafı üzrə dövlət proqramlarıdır. Bunların hesabına ərazilərin qeyri-neft sahəsinə daxil olan bütün xərclər üzrə payı 2005-ci illə müqayisədə dəfələrlə artaraq 15%-ə çatmışdır. Sonuncu belə proqram 2019-cu ildə dəstəklənib və 2023-cü ilə qədər davam edəcək. Onun icrasına 17,4 milyard manat vəsait qoyulması və 12 min yeni vəzifənin yaradılması nəzərdə tutulur.

Hazırda işğaldan azad edilmiş torpaqlarda bərpa işləri sürətləndirilmiş temple aparılır - yollar, o cümlədən Şuşaya tarixi Qələbə yolu çəkilir, dağılmış infrastruktur yenidən qurulur, elektrifikasişdırma və su təchizatı problemləri həll edilir. Bütün bunların həyata keçirilmə məqsədlərindən biri işğal zamanı öz doğma yurdundan didərgin salınmış soydaşlarımızın tez bir zamanda öz yurd-yuvalarına qayıtmasını təmin etməkdən ibarətdir.

İşğaldan azad edilmiş rayonların mənzərəli yerlərinin, bu diyarın zəngin təbiətinin - şəfalı bulaqların, sıx meşələrin, şəffaf bulaqların, ucsuz-bucaqsız çöllərin, uca dağların seyr edilməsi zamanı onların nə qədər yüksək iqtisadi və turizm potensialına malik olduğunu anlamaq heç də çətin deyildir.

Hazırda işğaldan azad edilmiş torpaqların bir çox ərazilərində işlər qızgın şəkildə həyata keçirilir, məsələn, kəlbəcərli arıçılar artıq burada öz təsərrüfatlarını yaradıblar.

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və işğaldan azad edilmiş ərazilərdə məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli üzrə Əlaqələndirmə Qərargahı yanında İqtisadi Məsələlər üzrə İşçi Qrupunun pilot layihəsi çərçivəsində Qoçdaş yaylağına Kəlbəcər rayonundan olan fermerlərə məxsus xırdabuynuzlu mal-qara və arı ailələrinin heyvandarlıq təsərrüfatları köçürülmüşdür. Hazırda burada 10 min baş damazlıq qoyunçuluq təsərrüfatı və 500 arı ailəsi yerləşir. Bundan başqa, artıq otlaplarda Kəlbəcər balının ilk süzülməsinə başlanılıb, arıçılıq təsərrüfatlarında bol məhsul yığımına başlanılıb.

İqtisadiyyatın əsas sahələrinin istehsalında Qarabağın payı ötən il cəmi 0,7 faiz, keçmiş Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunun isə hətta 0,1 faiz təşkil etmişdir.

İşğaldan azad edilmiş torpaqların iqtisadiyyatının bərpası istiqamətində işlərin vahid proqram əsasında aparılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da AR Prezidentinin ölkədə iqtisadi rayonların bölgüsünün yeniləməsi ilə bağlı qərarını gündəmə gətirir. Bu yeni bölgü sayəsində aparılan işlər daha səriştəli yerinə yetiriləcək və ən böyük faydanı verəcək, azad edilmiş ərazilərin ölkə iqtisadiyyatına reintegrasiyası ümumilikdə iqtisadi planlaşdırmanın və idarəetmənin çevikliyinə artmasına səbəb olacaq.

Azərbaycanın bütün əraziləri üçün adət olan heyvandarlığa və əkinçiliyə baxmayaraq (Qarabağın adi şəraiti hər iki müəssisənin hər birində ümumiyyətlə böyük nəticələr verirdi), Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonaları nəhəng heyvətamiz müasir və səyahət sənayesi potensialına malikdir və mineral anbarları, təmir suları və s. baxımından zəngindir. Mütəxəssislər işğaldan azad edilmiş ərazilərdə hələ də təhlil və iqtisadi imkanların hesablanması aparırlar, lakin bu gün mövcud olan məlumatlar əsasında deyə bilərik ki, bu torpaqlara həyat tam şəkildə qayıdıandan sonra bu torpaqların inkişafı digər rayonların da inkişafına güclü təkan verəcək.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, Şərqi Zəngəzur dəhlizinin bir növ davamına çevriləcək və onun istifadəyə verilməsi ilə Azərbaycan regionun praktiki nəqliyyat qovşağına çevriləcək. Bu, təkcə AR-nın fərqli bölgələrindən olan sahibkarları deyil, həm də qonşu ölkələrin sahibkarlarını bir araya gətirəcək ki, bu da onların istehsal zəncirlərini yaratmağa və dünya bazarlarına çıxmasına şərait yaradacaq.

Beləliklə, Azərbaycanın 14 yeni iqtisadi rayonu ölkə üçün yeni imkanlar, yeni layihələr, yeni investisiyalar və yeni gəlirlər gətirəcəkdir. hazırda əsas məsələ işğaldan azad edilmiş ərazilərin infrastrukturunun bərpası prosesini uğurla başa çatdırmaq və onların iqtisadi potensialının dirçəldilməsi prosesinin tempini sürətləndirməkdən ibarətdir.

Qaytarılan ərazilərdə iqtisadiyyatın əsas sahəsi kənd təsərrüfatı olmalıdır, bu sahə bütün Azərbaycan iqtisadiyyatına böyük töhfə verəcəkdir. Lakin buna rayonda əhəmiyyətli ərazilərin minalanması mane olur. Minalardan tam təmizləmə təxminən 10 il çəkə bilər. Hökumət də öz növbəsində regionun inkişafına sərmayə qoymağa hazırdır. Bakı 10 il ərzində Qarabağın bərpasına təxminən 60 milyard dollar xərcləyəcək bilər (<https://www.stat.gov.az/source/regions/#>).

Azərbaycan Qarabağla bağlı mövqeyini dəstəkləyən ölkələrin, o cümlədən müharibə zamanı Türkiyə, Macarıstan və Baltıqyanı ölkələrin şirkətləri üçün əlverişli rejim vəd edir. Bu, Rusiyaya da aiddir - Azərbaycan onun hərbi münaqişəyə qarışmamasını yüksək qiymətləndirir. Investisiyalar öz bəhrəsini verəcək və

Qarabağ ÜDM-in eyni faizini – neft və qaz istisna olmaqla, 20%-ni Azərbaycan ərazisindən hasil edəcək.

Lakin indi geri qaytarılan rayonların iqtisadi vəziyyəti çox qənaətbəxşdir. İlk növbədə əkin sahələri minalardan təmizlənməlidir. Ermənistan tərəfi hələ də minalanmış ərazilərin xəritələrini təqdim etməyib. Kənd təsərrüfatı ilə yanaşı, regionda turizm və mədəni sənayesini də inkişaf etdirmək təklif edilir - müharibədən sonra Azərbaycan Ermənistanla sərhəddə yerləşən Kəlbəcər rayonundakı Zod qızıl yatağının 2/3 hissəsini alıb. Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin xüsusi tapşırıqlar üzrə səfiri Elşad İsgəndərovun qeyd etdiyi kimi, sovet dövründə Ermənistan SSR ilə Azərbaycan SSR arasında bu yataqdan istifadəyə dair müqavilələr olub. İndi Bakı İrəvanla danışıqlar aparmadan qızıl mədəninə təkbəşinə idarə etmək niyyətindədir.

Rayonun yenidən qurulması həm dövlət investisiyaları hesabına, həm də özəl vəsaitlərin cəlb edilməsi ilə həyata keçiriləcək. Nazir təkid edir ki, investorlar üçün cəlbedici şərait yaradılacaq, Azərbaycan tərəfinin xarici sərmayələrə açıq olması o demək deyil ki, onlarsız edə bilməz. 2021-ci ildə Bakı regionun bərpasına dövlət investisiyaları şəklində təxminən 1,5 milyard dollar xərcləmək niyyətindədir (<https://www.stat.gov.az/source/regions/#>).

Naxçıvan nəqliyyat dəhlizinin yenidən qurulması, Azərbaycandan Türkiyəyə Ermənistan və Naxçıvan ərazisindən keçən dəmir yolunun bərpası regionun iqtisadiyyatına da təsir edəcək. Naxçıvanla əlaqənin bərpası bütün region ölkələri üçün faydalıdır (http://cbc.az/ru/v_story/video1514560664).

Azərbaycanda iqtisadi rayonların yeni bölgüsü iqtisadi tərəqqiyə, daha səmərəli investisiya siyasətinə və çevik regional idarəetməyə töhfə verir. Onların yaradılması 44 günlük müharibə zamanı işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və inkişafı üçün təkan olacaq. Bu addımı işğaldan azad edilmiş ərazilərin çiçəklənməsi üçün vahid plan kimi qiymətləndirmək olar. Bu, işğaldan azad edilmiş ərazilərin Azərbaycan iqtisadiyyatına reintegrasiyası baxımından da vacibdir, çünki iqtisadi rayonların inkişafının planlaşdırılması, idarəetmənin səmərəliliyinin təmin edilməsi və strukturuna yenidən baxılması işinin səmərəliliyinin artırılmasını tələb edir.

Şübhəsiz ki, bərpadan sonra işğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi imkanların reallaşması Azərbaycanın iqtisadi vəziyyətinə ciddi təsir göstərəcək. İşğal nəticəsində Qarabağda 7 minə yaxın müəssisə bağlanıb. Gəlirlərin 24%-ni taxılçılıqdan, 41%-ni şərabçılıqdan, 46%-ni kartofdan, 18%-ni ət məhsullarından, 34%-ni süd məhsullarından təmin edirdilər. Əvvəllər işğal olunmuş ərazilərdə qızıl, mis, civə, xromit, qurğuşun, sink kimi müxtəlif zəngin faydalı qazıntı yataqları mövcuddur. İşğal illərində Ermənistan tərəfindən qeyri-qanuni istismara məruz qalıblar. İstehsal güclərinin bərpası iqtisadi sahələrin, xüsusilə də kənd təsərrüfatının inkişafına mühüm töhfə verəcək. İlkin hesablamalara görə, yaxın illərdə yalnız yeni yaradılmış Şərqi Zəngəzur rayonu sənaye, kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq və turizm kimi sahələri stimullaşdırmaq üçün yaxşı imkanlara malik olduğundan Azərbaycan iqtisadiyyatında 4 faizlik artım əldə edə biləcək. İşğal zamanı rayonun Azərbaycanın ümumi ÜDM-də xüsusi çəkisi 0,1%-ə qədər azalsa da, yaxın gələcəkdə Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonlarında kənd təsərrüfatı və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının reallaşdırılması mümkün olacaq və 1,76 milyard dollarlıq kənd təsərrüfatı və sənaye məhsulları istehsal ediləcək (<https://creativeconomy.ru/lib/7609>).

İşğaldan azad edilmiş ərazilər də əhəmiyyətli dərəcədə bərpa olunan enerji potensialına malikdir, xüsusən də hidroenergetika. Təxminən 2,56 milyard kub metr su və ya Azərbaycanın yerli su ehtiyatlarının 25%-i Qarabağda hasil olunur ki, bu da su elektrik stansiyalarının (SES) yaradılmasına imkanlar yaradır. 44 günlük müharibə zamanı Azərbaycan erməni qəsbkarları tərəfindən amansızcasına istismar edilən, sonra isə dağıdılan su elektrik stansiyalarına nəzarəti ələ keçirdi. Bu elektrik stansiyalarının bir çoxunda bərpa işləri aparılıb, digərlərində isə bərpa işləri aparılır. Qarabağ günəş və külək enerjisi sənayesində də mühüm potensiala malikdir. Beynəlxalq Bərpa Olunan Enerji Agentliyinin ilkin hesablamalarına görə, azad edilmiş ərazilər 4000 meqavatdan çox günəş enerjisi və 500 meqavatta qədər külək enerjisi potensialına malikdir. Kəlbəcər və Laçın rayonları külək enerjisi üçün böyük potensiala malikdir, Zəngilan, Cəbrayıl və Füzuli rayonları isə günəş enerjisi potensialı ilə zəngindir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi potensialını reallaşdırmaq üçün həm də dayanıqlı nəqliyyat infrastrukturuna malik olmaq lazımdır, ona görə də işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası proqramının əsas istiqamətlərindən biri integrasiya olunmuş nəqliyyat infrastrukturunun yaradılmasıdır. Artıq Qarabağın ilk hava limanı olan Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı tikilib və sınaq uçuşları həyata keçirilib, bu hava limanının uçuş-enmə zolağının uzunluğu 3000 metr, eni 60 metrdir. Bundan başqa, Qarabağın Zəngilan və Laçın rayonlarında daha iki beynəlxalq hava limanının təməli qoyulub. Azərbaycan da işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yerli avtomobil və dəmir yolları şəbəkəsinin bərpası və genişləndirilməsi işlərinə başlayıb: bəzi avtomobil yolları artıq istifadəyə verilib. Onlar Qarabağa həm şimaldan, həm cənubdan, həm də şərqdən getməyə imkan verəcək və bununla da onu Transqafqazın perspektivli iqtisadi yollarından birinə çevirəcəklər.

İşğaldan azad edilmiş torpaqların kənd təsərrüfatı, energetika, nəqliyyat və digər sahələrdə bütün qeyd olunan iqtisadi perspektivləri göstərir ki, onların həyata keçirilməsi və bölgü yolu ilə səriştəli idarə olunması Qarabağın və Azərbaycan iqtisadiyyatının iqtisadi inkişafına mühüm töhfə verəcəkdir. Deməli, Qarabağın dirçəlişinin əsas məqsədlərindən biri Ermənistanla münafişədən əvvəl Azərbaycanın iqtisadiyyatındakı payını qaytarmaqdır (Məmmədov M., 2015). Bu regionların inkişafı və sonradan “Şimal-Cənub”, “Şərq-Qərb” beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində iştirak Qarabağı Zaqafqaziyanın yaxşı təşkil olunmuş regionuna çevirəcək. Bu iqtisadi amil erməni işğalı zamanı olduğu kimi çəkişmə yerinə deyil, regional əməkdaşlığın simvoluna çevriləcək (<https://www.stat.gov.az/source/regions/#>).

Makroiqtisadi vəziyyət çox sabitdir. Genişlənmə cəmi 2,5 faiz, ailələrin maaşları isə 7,4 faiz artıb. Beləliklə, əhalinin maaşı, həmişəki kimi, genişlənmə sürətini ötdü. Bizim tanış olmayan ticarət ehtiyatlarımız 6,4 milyard dollar genişləndi. Deyə bilərəm ki, bu, uzun illər ərzində rekord göstəricidir. Xərcləmə planımızın rekord səviyyəyə çatmasına baxmayaraq, biz tanış olmayan ticarət imkanlarını bir daha genişləndirdik. Ümumiyyətlə vəziyyət belə olmalıdır. Həqiqətən də, bizim üçün ən çətin və fəvqəladə illərdə belə, dünya biznes sektorlarında neft xərcləri dəfələrlə aşağı düşdüündə, biz yenə də naməlum ticarət

qənaətlərimizi genişləndirdik. Buna baxmayaraq, keçən ilki 6,4 milyard dollarlıq artım, şübhəsiz ki, düzgün strategiyayı əks etdirir. Pulumuzu kənara qoyuruq. Biz ictimai fərziyyələri yalnız mühüm əhəmiyyət kəsb edən işlərə qoyuruq.

Müxtəlif xalqların təcrübəsi göstərir ki, belə hallarda qlobal birliklər əlavə olaraq müharibədən sonrakı bərpa prosesində iştirak etməkdə maraqlıdırlar. Meliorasiyaya sərf olunan müddətdə qanunvericiliyə uyğun olaraq tenderlər keçiriləcək və təşkilatlar cəlb olunacaq. Biz həm tanımadığı, həm də qonşuluqdakı maliyyə dəstəkçilərini cəlb etmək üçün xüsusi bir xərc çərçivəsi təklif edirik. Müəyyən bir müddət üçün qiymətləndirmə dərəcələrinin azaldılması və orada işləyən biznes vizyonerləri üçün mükafatsız avanslara icazə verilməsi bu dövrdə uğurlu addımlar ola bilər. Hesab edirəm ki, burada spekulyativ mühitin daha da inkişaf etdirilməsi Azərbaycan üçün prinsipial əhəmiyyət kəsb edir və bu, əlavə yaxşı şərtlər əsasında naməlum maliyyə dəstəkçilərini cəlb etməyə imkan verəcək. Bu əməkdaşlıq haqqında indi razılaşan dövlətlərlə danışıılır. Bu, əslində Türkiyə və İtaliyanı birləşdirir.

Beləliklə, böyük investisiyaların qoyulması, valyuta ehtiyatlarımızın artması bir daha onu göstərir ki, biz düzgün yoldayıq və bundan sonra da bu yolla gedəcəyik. Yanvar ayı nəzərə alınmaqla artıq valyuta ehtiyatlarımız 52 milyard dollara çatıb, təkcə son bir ayda 1 milyard dollar artıb. Bu, bizim iqtisadi və böyük ölçüdə siyasi müstəqilliyimizi təmin edən strateji ehtiyatımızdır. Bu gün Azərbaycan dünyada tamamilə müstəqil siyasət aparan nadir ölkələrdən biridir.

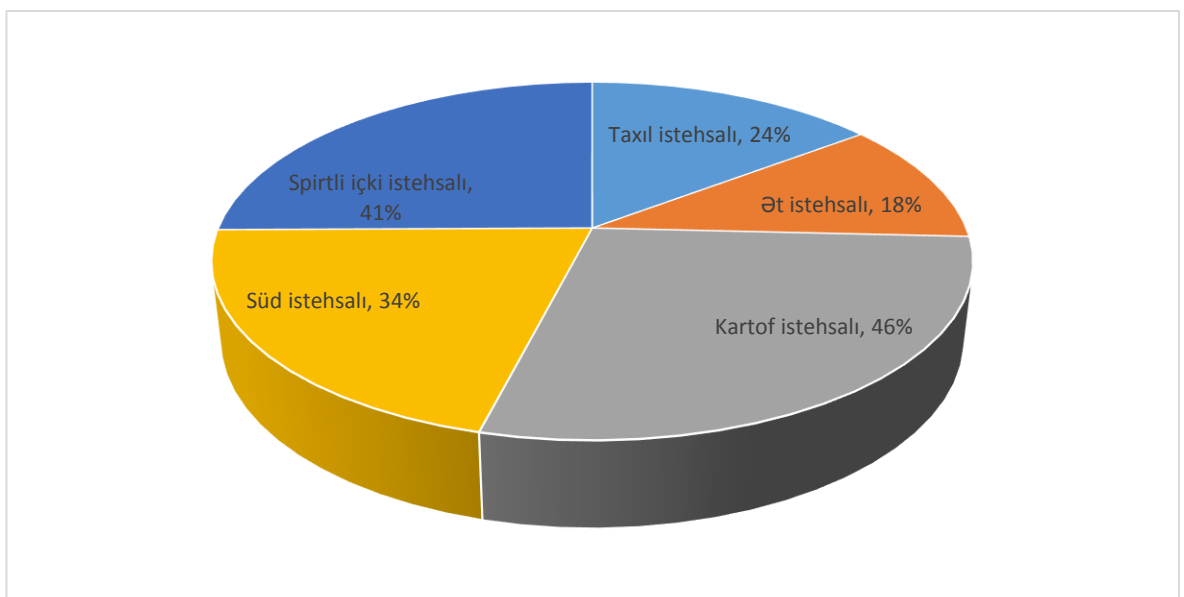
Qısa müddət ərzində iqtisadiyyatın və ixracın şaxələndirilməsi hesabına neft-qaz gəlirlərindən asılılığını azaltmaq məqsədində olan ölkəmiz, qeyri-neft sektorunun BXİ cəlbində əsas payı alması üçün də bir sıra tədbirlər görərək bu sektora BXİ cəlbinə nail olmuşdur. Bu istiqamətdə ölkəmiz qeyri-neft sektoruna yönləndirilən ÜDM payının artırılmasını da prioritet məqsəd kimi qarşısına qoymuşdur.

Qarabağın yeni işğaldan qurtarılmış ərazilərinə daxil olan, lakin Qarabağ iqtisadi rayonunun yox, Şərqi Zəngəzurun daxilində olan Zəngilan şəhərində ağıllı evlərin salınması, İsrail ilə ağıllı ferma layihəsinin başlandırılması BXİ-nin cəlb

edilməsi nəticələri kimi hesab edilə bilər. Regiona bir sıra dövlətlərin maraq göstərməsi, BXİ-nin cəlbinə də öz müsbət təsirini göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, Qarabağ regionunda bir sıra tikinti işlərini Türkiyə şirkətləri öz üzərinə götürüb. Həmçinin, Türkiyə şirkətləri bu regionda qısa müddətdə tikilən Füzuli hava limanının tikintisində də, bilavasitə rol oynamışdır. Bundan əlavə bu şirkətlər heyvandarlığın inkişafına da öz töhfələrin veriblər və verməyə də davam etməkdədirlər.

Ümumilikdə, Türkiyə şirkətləri bölgədə heyvandarlıqdan tutmuş, faydalı qazıntıların istismarına qədər bir çox sahədə böyük rol oynamadırlar. Türkiyə şirkətlərinin aqro sahəyə də etdiyi investisiyaları vurğulamaq lazımdır, bu investisiyalar həm Qarabağ zonası, həm də öz növbəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün kifayət qədər vacib investisiyalardır. Türkiyə ilə yanaşı digər dövlətlər də, həmçinin qonşu dövlətlər də bu quruculuq işlərində iştirak üçün ölkə rəhbərliyimizə öz təklif və istəklərin bildirişlər. Qarabağ regionunda tikinti işlərinə böyük tələbatın olması, bu sektoru regionun BXİ cəlbi səviyyəsində ön plana çıxarıb. Regionda bir sıra kənd və qəsəbələrin salınması, investorların bu ərazilərə öz layihə və yatırımlarını cəlb etmək üçün əlverişli mühit yaratmışdır. Qarabağ zonasında mövcud olan iqtisadi ehtiyatlarda investor cəlbində xüsusi rol oynayır.

Diaqram 4: Qarabağda kənd təsərrüfatı ehtiyatları

Mənbə: <https://vergiler.az/news/economy/11103.html>

Diaqram 4 üzərində Qarabağda mövcud olan iqtisadi ehtiyatların, Azərbaycanda mövcud olan iqtisadi ehtiyatların neçə faizini təşkil etdiyinin vizual təsvirini görə bilərik. Bunu da qeyd edək ki, Diaqramda qeyd edilən ehtiyatlar kənd təsərrüfatına aid ehtiyatlardır.

Diaqram 4-dəki istehsal faizləri Qarabağ regionunun Azərbaycanda mövcud olan istehsalın neçə faizini təşkil etdiyinin göstəriciləridir. Qarabağ zonası kənd təsərrüfatı ehtiyatlarından savayı qızıl, molibden, mis, gümüş kimi faydalı qazıntılarla da zəngindir. Qarabağ zonasında mövcud olan resurs potensialı bu regionun gələcəkdə Azərbaycan iqtisadiyyatında mühüm rol oynayacağıının göstəricisidir.

Nəqliyyat şəbəkəsinin sürətlə bərpası regionun ixrac potensialının irimiqyaslı bazarlara daşınmasında bilavasitə rol oynayır. Bu ixracda öz növbəsində bölgədəki tədiyə balansına öz müsbət təsirin göstərərək, investorların bölgəyə cəlbində əvəzsiz rol oynayır. Bununla yanaşı “Zəngəzur koridoru” layihəsi bölgənin tranzit imkanları istiqamətində ölkə rəhbərliyimizin atdığı ən uğurlu addımlardan biridir. Bu barədə Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin səsləndirdiyi bir ifadə vardır: “Biz siyasi leksikona “Zəngəzur dəhlizi” sözünü daxil etmişik.” Bəli, bu artıq reallıqdır ki, ölkəmiz Qarabağda qazandığı zəfərin bərabərində bir sıra uğurlara imza atmış, sözü gedən layihənin beynəlxalq arenada tanınmasına vəsilə olmuşdur. Bu layihə reallaşdığı zaman ölkəmiz tranzit imkanları cəhətdən xeyli inkişaf edəcək və bu da öz növbəsində, Qarabağın investisiya mühitinə öz müsbət təsirlərini göstərəcəkdir.

2020-ci il Qarabağın müstəqilliyini elan etdikdən sonra bəzi xarici sərmayədarların marağına səbəb olub. Azərbaycanın böyük karbohidrogen ehtiyatlarına malik olan neft-qaz sektoru həmişə xarici investisiyalar üçün cəlbedici olmuşdur: 2000-ci ildən 2017-ci ilədək olan dövrdə ölkə iqtisadiyyatına 77,8 milyard ABŞ dolları yönəldilmişdir. Ölkəmizə cəlb edilən BXİ-nin 90 faizə yaxını neft-qaz sektoruna məxsusdur. Ölkəmizin qeyri-neft sektoru, başda emal sənayesi olmaqla 2000-2017-ci illər arasında investorlar tərəfindən maraqla qarşılanmırdı, bu səbəbdən də bu sahəyə yatırımlar az edilirdi. Ölkəmizin neft-sektoruna bu qədər investisiya edilməsinə baxmayaraq, qeyri-neft sektorunda da bu aktivliyin müşahidə

olunmaması təəccüb doğuran hadisələrdən biri kimi hesab edilir. BXİ-nin bu sektorlara cəlb olunmasının artırılmasına nail olmaq üçün xarici investorların qarşısını alan amilləri müəyyənləşdirmək və onları aradan qaldırmaq üçün tədbirlər görmək vacibdir.

Xİ-ni cəlb etmək üçün ölkələrin rəqabəti son illərdə intensiv hal almışdır. Biz bu rəqabəti istənilən sahədə görə bilərik. Bu rəqabətin əsas səbəbi BXİ-nin ölkələrin iqtisadiyyatlarında önəmli rol oynamasından qaynaqlanır. Bir çox ölkələr investisiya mühitini yaxşılaşdırmaqla XI miqdarının artmasına nail ola bilər. Hər hansı bir ölkənin investisiya mühiti nə qədər yaxşı olarsa, bir o qədər də çox investor və onun timsalında da XI cəlb edə bilər. Ona görə də, ölkələr investisiya mühitinin mükəmməl olması üçün bütün səylərini ortaya qoyurlar, bunun nəticəsində də rəqabətlər yaranır. Qeyri-neft sektoru nöqteyi-nəzərindən hələ ki, Qarabağ iqtisadiyyatında BXİ cəlb edilməsi baxımından ən aktiv sektor tikinti sektorudur.

Ölkəmizin Şuşa şəhərində keçirdiyi Beynəlxalq tədbirlər, ölkəmizə yeni investisiya dalğasının gəlməsi üçün atılan ən vacib addımlardan biridir. Belə ki, bu tədbirlərə nümunə kimi yaxın zamanlarda (5 may) başlayan Beynəlxalq Kulinariya Festivalını misal göstərə bilərik. Bu beynəlxalq miqyasda bir tədbirdir və bu tədbirdə Avropadan, Asiyadan bir çox ölkələr iştirak edib. Həmçinin, öz ölkəmizin də iqtisadi rayonları bu tədbirdə iştirak edib. Tədbirdə müxtəlif ölkələr öz mətbəxlərin nümayiş etdiriblər. Tədbirin məqsədi Şuşa şəhərini beynəlxalq arenada tanımaq, ölkəmizin mədəniyyətini, mətbəxini gələn qonaqlara göstərməkdən ibarətdir. Öz növbəsində bütün bu tədbirlər investisiya cəlb ediciliyinə müsbət təsir göstərir.

2.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərə xarici investisiyaların cəlb edilməsinin əmək bazarına təsirinin qiymətləndirilməsi

2016-2018-ci illərdə AR-nın Məşğulluq Strategiyasının icrasına dair Dövlət Proqramı və ərazi inkişafı planları son vaxtlar ölkənin maliyyə mövcudluğunda, rayonların maliyyə cəhətdən sağlamlaşdırılmasını əhatə edən dövlət proqramlarında bəlkə də əsas məsələdir.

Bütövlükdə, fəvqəladə maliyyə əhəmiyyəti olan bu hesabatların icrası uzunmüddətli perspektivdə pul üstünlükləri verir və özünü yerlərdə yeni yaradıcılıq və idarəetmə işlərinin təşkilində, mövcud maliyyə şərtlərinə cavab verən sosial müəssisələrin inkişafında göstərir. Bununla belə, maliyyə səlahiyyətlərinin bölgələrdən Bakıya doğru irəliləməsinin qarşısı alındı. Məqsəd və məqsədlərlə bağlı xalqın pul tarixində həyati əhəmiyyət kəsb etməyən sahələrin maliyyə inkişafını əhatə edən dövlət hesabatları müşayiət olunan məsələlərə cavab verir:

- pul aktivlərindən ideal istifadə;
- rayonlarda abadlıq, sosial və nəqliyyat infrastrukturunun cari ehtiyaclara uyğun təkmilləşdirilməsi;
- sahələrdə innovativ fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, mövcud yaradıcılıq cəhdlərinin rekultivasiyası və təkmilləşdirilməsi, yeni mövqelərin yaradılması;
- Hadisələrin maliyyə dönüşü səbəbindən rayonlar və hərəkət prosesləri arasında ziddiyyətləri tamamilə azaldın.

Yeni iqtisadi şəraitdə maliyyə mühitinin və ictimai fəallığın yaxşılaşdırılması ilə bağlı ölkənin şəhər və rayonlarında genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir, beləliklə, şəhər icmalarının və yerli ərazilərin maliyyə mənzərəsi inkişaf edir.

AR ərazilərinin maliyyə cəhətdən yaxşılaşdırılması Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi üçün şəhərlərdə pul zonalarının əsası və ödənişləri yenidən qurulmuş, məktəb, rifah, mədəniyyət, idman və başqa sosial idarələrin inkişafı, müasirləşdirilməsi başa çatdırılmışdır.

Vurğulamaq lazımdır ki, ölkənin maliyyə vəziyyətində rayonların işi artdıqca, ümumilikdə ölkədə vençur mühitini daha da inkişaf etdirmək üçün yeni potensial açıq qapılar yaranır. Bütövlükdə, ölkəmizdə dövlət-özəl pul münasibətləri səmərəli

şəkildə yaranır. İş adamlarının məşqləri üzərində işləmək üçün dövlət sosial və sosial təməl üçün güc sahələri toplayır, inzibati sistem üzərində işləyir, qeyri-adi tədqiqatların qarşısını alır.

Eyni zamanda, dövlətin keyfiyyətsiz əmək və məhsulların təqdim edilməsinə, infrastrukturun məhdudlaşdırılmasına və alıcıların azadlıqlarının pozulmasına qarşı geniş yola getməsi əlverişlidir. Vurğulamaq lazımdır ki, əyalətlərin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması dövlət proqramlarının aydın məqsəd və məqsədləri və icra sistemi baxımından dəyişir. Əhalinin inkişafı üzrə ilkin dövlət proqramı ölkə iqtisadiyyatının genişləndirilməsi və dünya iqtisadiyyatına uğurla qoşulması, kommunal xidmətlərin və fond idarələrinin səviyyəsinin daha da əsaslandırılması baxımından əhəmiyyətlidir.

Vurğulamaq lazımdır ki, ümumilikdə, müvafiq dövlət siyasətinin və 2004-cü ildə başlamış əvvəlki dövlət proqramlarının məntiqi davamı olan regionların davamlı inkişafı sahəsində üçüncü dövlət proqramı qeyri-neft sahəsinin davamlı inkişafına yönəldilmişdir sektor, bölgələrin davamlı sosial-iqtisadi inkişafı. rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının artırılmasına, sahibkarlığın inkişafına, məşğulluğun və yaşayış səviyyəsinin daha da artmasına, ölkəmizin davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin olunmasına və digər müsbət nəticələrin əldə edilməsinə müsbət təsir göstərir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu bölgələrdə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasında, sahibkarlığın genişləndirilməsində və güzəştli kreditlərin verilməsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

İşğaldan azad edilmiş torpaqlarımızın zəngin resursları və iqtisadi potensialı isə Azərbaycanın iqtisadi gücünə daha da güc qatacaq, ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafına muhum təsir edəcək.

Torpaqlarımızın işğalda olduğu dövrlərdə bütün infrastrukturunu dağılıb və kəndlər, şəhərlər demək olar ki, düşmən tərəfindən tamamilə talanıb. Lakin bütün bunlara baxmayaraq Azərbaycan hökuməti işğaldan azad olunan əraziləri tez bir zamanda bərpa etməyə hazırdır. Artıq cənab prezidentimizin tapşırığı ilə bərpa işlərinə start verilib. Suqovuşana yol çəkilməsini buna misal göstərmək olar. Azad olunan bölgələrdə yaradılacaq xüsusi biznes mühiti, mikro və orta sahibkarlığın

formalaşması qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafına əsaslı səbəb olacaq və nəticədə idxalı əvəz edən məhsulların yerli istehsal hesabına həcmi və çeşidi artmaqla bərabər, ixrac yönümlü məhsulların istehsalı da çoxalacaqdır.

Azad olunmuş bölgələrdə 167 fərqli təyinatlı xüsusi qazıntı yatağı vardır. Onlardan 5-i sement və soda üçün xammal, 42-si üzlük, mişar və fərqli inşaat daşları, 19-u gips və gil və 14-ü qum- çınqıl və tikinti qumu, 14-ü əlvan, bəzək daşları, 21-i pemza və vulkan külü yataqlarıdır. Hesablamalardan çox yaxşı başa düşmək olar ki, bu mağazaların nümayiş olunan anbarları 132,6 lot qızıldır; 37,3 min ton qurğuşun, 129,8 milyon kubmetr pop yaradılması üçün əhəng daşı; 147,1 milyon ton - təmizlənməmiş beton komponentləri; 2,1 milyon kubmetr pemza və s. Onlar əlavə olaraq, ölkə iqtisadiyyatının yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayan təmizlənməmiş komponentlərdir.

Azad edilmiş ərazilərimizin zəngin sərvətləri Azərbaycanın maliyyə təsirini əlavə olaraq gücləndirəcək və ölkəmizin maliyyə tərəqqisinə güc verəcək.

Cəsarətli silahlı qüvvələrimiz tərəfindən azad edilmiş ərazilər müasir və inkişaf əhəmiyyətli müxtəlif növ materiallarla zəngindir. Bu regionlar da zəngin su ehtiyatlarına malikdir ki, bu da ölkəmizin biznesi və təsərrüfatçılığı üçün vacibdir. Rayonda müxtəlif təşkilatların 120-yə yaxın mineral su anbarı fəaliyyət göstərir. Bunlar əlavə olaraq fəvqəladə müalicəvi əhəmiyyətə malik mağazalardır. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın mineral sularının mütləq torpaq ehtiyatlarının təqribən 40%-i kifayət qədər uzun müddətdir ki, bizim cəlb olunmuş domenlərimiz tərəfindən cəlb olunub, lakin bu gün qapıçı bizim səlahiyyətimizdədir. Bölgənin enerji aktivləri (su enerjisi, günəş işığı, külək və nüvə enerjisi potensialı) əhalinin ehtiyacı yarana biləcəyi üçün iqtisadiyyatın bütün sahələrinin toplanmasında mühüm rol oynayacaq (<https://president.az/articles/49877>).

Çoxsaylı reallıqları nəzərə alaraq, hər hansı bir ağlabatan şəxs razılaşar ki, bu regionlarda müxtəlif sahiblik növlərinə malik təşkilatların geniş təşkilatını bərpa etmək üçün adekvat sayda təmizlənməmiş maddələr və enerji aktivləri var. İndinin və gələcəkdə xalqın qarşısında duran əsas vəzifə bu sərvətlərdən qənaətlə istifadə etməklə Qarabağın davamlı şəkildə maddi cəhətdən yaxşılaşmasına təminat

verməkdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, düşmənin məhv etdiyi rayonları, torpaqları, açıq desək, bolluğumuzu qısa müddətdə bərpa etmək çətin olmayacaq. Vurğulamaq olar ki, 30 illik həsrətə son qoyan, öz cəsarəti, uzaqgörən siyasəti, bacarığı və qətiyyəti ilə doğma Qarabağımızın işğaldan azad edilməsi prosesinə uğurla liderlik edən, cənab prezident İlham Əliyevin dəstəyi ilə bu çətin və mürəkkəb sosial-iqtisadi problemlər də az müddət ərzində həll olunacaqdır.

Cənab prezidentimiz 29 oktyabr 2020-ci il tarixli “AR-nın işğaldan azad edilmiş bölgələrində müvəqqəti xüsusi idarəetmənin təşkili barəsində” imzaladığı sərəncamında işğaldan azad edilən rayonlarda müvəqqəti komendantlıqların yaradılması, tez bir müddətdə ərazilərin müdafiəsi, xüsusi obyektlərin mühafizəsi, ictimai təhlükəsizliyin qorunması və başqa mühüm məsələlər öz əksini tapmışdır.

Erməni işğalından azad edilən müəyyən ərazilərdə “Ağıllı şəhər” və “Ağıllı kənd” ideyalarının həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Burada eynilə dünya üzrə üç hava terminalı olacaq. Hava limanı Füzuli, Laçın və Zəngilan rayonlarında işləyəcək. Füzuli aerovağzalının bu il üçün istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulub. Bu rayonlarda biznesin birləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi üçün qlobal təcrübəni əks etdirən müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq nizamlı metodologiya, kompleks qanuni, mötəbər maliyyə, ixtisaslaşmış innovativ, sosial, təbii və s. xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Bu baxımdan, regionların bərpası üçün hesablanmış metodologiya bəyənilməlidir.

Azad olunan bölgələrin azadlığımızda Türkiyəni sevməyin köməyi göz qabağındadır. Təsadüfən Türkiyənin Aran Mobilya Dekarasyon İnşaat Sanayi ve Ticaret Limited təşkilatı Qarabağda filial açmağı planlaşdırır. Aydın ki, bundan sonra Azərbaycana kömək edə biləcək çoxsaylı xalqlar olacaq və bizim işgüzar dairələrimiz genişlənəcək.

İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, davam edən hesabatlar azad edilmiş rayonlar üçün birbaşa görüləcək tədbirləri özündə cəmləşdirmir. Bu vəziyyət üçün xüsusi illüstrasiyalar kimi Füzuli, Ağdam və Tərtər ərazilərini göstərmək olar. Bununla belə, fərz etsək ki, Böyük Vətən Müharibəsi illərində ermənilər müxtəlif bölgələrdə, o cümlədən həmin ərazilərdə sona çatmış, sonsuz məhvlər törətmişlər.

Düşünmək istədiyimiz kimi, azad edilmiş ərazilərdə genişmiqyaslı yenidənqurma və inkişaf işləri mövcud ilkin şərtlərə uyğun olaraq tamamlanmalı, maliyyə tədbirləri müşayiət olunan başlıqlarda həyata keçirilməlidir:

- davamlı olaraq bərpa olunacaq ərazilər (Ağdam, Füzuli, Tərtər, Bərdə, Ağcabədi, Gəncə);

- Orta dərəcədə bərpa olunacaq bir neçə rayon (Xankəndi şəhəri, Xocalı, Şuşa, Xocavənd);

- Bütünlüklə bərpa olunacaq rayonlar (Cəbrayıl, Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı və Zəngilan).

Aparılacaq yenidənqurma işlərindən sonra Şuşa öz qonaqlarını yüksək səviyyədə qarşılaya biləcək. Şuşada abadlıq işləri ən yüksək səviyyədə başa çatdırılacaqdır. İstirahətçilərin çoxlu su altında qaldığını nəzərə alaraq, Şuşada bir neçə kiçik mehmanxana və üç, dörd və beşulduzlu yataqxanalar tikmək istəyirlər. Cənab Prezident qeyd etdi ki, Şuşanın abadlaşdırılması ilə bağlı bir sıra tapşırıqlar Heydər Əliyev Fondu tərəfindən həyata keçiriləcək. Vaqifin məqbərəsində meliorasiya işlərinə başlanılacaq.

Hazırda azad rayonlarda abadlıq və quruculuq işlərini başa çatdırmaq üçün yaxınlıqdakı daş karxanaları, qaya, beton və s. yaradıcı ofislərin yaradılması üçün yerli ərazilərə müraciət edən 35-ə yaxın mövcud inkişaf assosiasiyası bölgəyə köçməli və onların işçiləri araba və evlərlə təmin edilməlidir. Eynilə, yaxınlıqda dövlət, özəl və naməlum təşkilatların birliyi ilə ictimai və yaxınlıqdakı əhəmiyyətli nəqliyyat vasitələri, eləcə də bir neçə dəmir yolu yenidən qurulmalıdır. Bu təşkilatların dəstəyi ilə ilkin olaraq rayonlarda daşınan yazışma bazası çəkilməli, daha sonra poçt yazışma təşkilatları, ərazilərin elektrik enerjisi ilə təminatı, suyun və qazın meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması işləri aparılmalıdır.

Şübhə yoxdur ki, bu yeni inkişaf təşkilatları, fərdi və kiçik müəssisələr rayonda mövcud və məhv edilmiş bir çox yaşayış məntəqələrinin, eləcə də 14 şəhər icmasının və 46 yaşayış məntəqəsinin yenidən qurulması ilə səmərəli şəkildə əlaqələndiriləcəkdir. Onlar əlavə olaraq çoxsaylı təcili yardım klinikalarının və obyektlərinin, məktəblərin və uşaq bağçalarının, sonsuz kitabxanaların yenidən

qurulmasına cavabdehdir. Çox güman ki, işğaldan azad edilmiş şəhər icmalarında və qəsəbələrdə ən müasir mağazalar, ailə və kulinariya idarələri, marketlər və digər sosial çərçivə ofisləri mikro, kiçik və orta sahibkarlar tərəfindən yığılıb fəaliyyətə başlayacaq. Biz gözləyirik ki, bu biznes maddələrinin çeşidlənməsi ilə bağlı metod xüsusi (bir qədər rüsum istisna olmaqla) qiymətləndirmə və kredit (aşağı faiz) çərçivələrini özündə birləşdirəcək.

Ehtimal olunur ki, azad edilmiş torpaqların planlaşdırılmış səbəbdən uğurla cəlb edilməsi üçün şəhər və qəsəbə evlərinin bərpası və ya çoxaldılması üçün sərf olunan vaxt ərzində düşünülmüş əraziyə meyl vermək vacibdir. Eyni zamanda, ərazinin köməyi nəzərə alınmaqla, dövlət tərəfindən yeni itirilmiş əmlakın hər kvadratmetri üçün 600-1000 manat civarında pul ayrılması, onun qabaqcıl istilik sistemi ilə təchiz edilməsi, eləcə də məhv edildikdən sonra torpağın dəyişdirilməsi təmin edilməlidir. Hündür tikililərin bərpası və abad yolların inkişafı da təqdir edilə bilər.

Azərbaycan hökuməti sənədlərə “qaçqın” və “məcburi köçkün” sözlərini göndərməli, nəhəng inkişaf və düzəliş işlərini başa çatdırmalıdır.

Azərbaycan hökuməti azad edilmiş rayonları tez bir zamanda bərpa etməli, yoldaşlarımızı öz evlərinə qaytarmalıdır və əminliklə deməliyəm ki, bunu edə bilər. Cəbrayılın Cəbrayıl şəhərinin çox qısa müddət ərzində bərpası buna misaldır.

30 ildən sonra azad edilmiş rayonlarda texnika və innovasiyalarla təchiz olunmuş, enerji, yaxınlıqda təmizlənməmiş maddələr və müxtəlif aktivlərlə təchiz olunmuş fərdi, kiçik və orta təşkilatların yaradılması ərazinin dinamik maliyyə cəhətdən yaxşılaşmasına zəmanət verəcəkdir.

Yerlərdə geniş müştərək işlərin təşkili (aqrar məhsulların, müxtəlif heyvan dərilərinin çeşidi və emalı, müalicəvi bitkilərin yerləşdirilməsi, yem təchizatı, süd və süd məhsullarının yaradılması, arıçılıq, təbii məhsul şirələri və kompotların yaradılması və s.). Dünya təcrübəsini nəzərə alaraq, Qarabağın ən azı üç şəhəri və 200-1000 nəfər əhalisi olan indiki 329 tənzimləyici zonasından 161-də xüsusi aqroparkların yaradılması məqsəduyğundur;

- Azad edilmiş torpaqlarda saysız-hesabsız faydalı qazıntı anbarlarının

olduğu Kəlbəcər və Zəngilan rayonlarında mədən və əlvan metal tədarükü idarələrinin yaradılmasına icazə verə bilər;

- Şuşa şəhərinin abadlaşdırılmasına uyğun olaraq, bitki həyatını və mənzərəsini qorumaq və inkişaf etdirmək üçün yaşıl dəhlizin yaradılması əlavə olaraq vizuallaşdırılır.

- İl bitənə qədər Qarabağ tamamilə elektrik enerjisi ilə təmin olunacaq.

- Şuşada, Füzulidə, Cəbrayılda, Qubadlıda, Zəngilanda orijinal görməli yerlərin olması orada turizm sənayesinin yaxşılaşmasına zəmanət verəcək;

- Qarabağda müstəqil iş proqramı çərçivəsində təsərrüfatçılığın müxtəlif sahələrində fərdi və miniatür biznesin təkmilləşdirilməsi Assosiasiyası;

- Fərdi və kiçik statuslu biznes vizyonerləri tərəfindən heyrətamiz dərəcədə məşhur Qarabağ ponilərinin sayının genişləndirilməsi;

Şuşada hazırlanacaq və qorunacaq yeni orijinal tikililərin və görməli yerlərin yaradılması nəzərdə tutulur:

- Yerli yerlərdə bütün musiqi məktəblərinin abadlaşdırılması;

- “ASAN” administrasiyasının və “DOST”un təməli ideal mövqelərə malik şəhər ərazilərində;

- Qarabağ Dövlət Universitetinin hissələrinin, eləcə də mərkəzi şəhər ərazilərindən birində açıq, özəl ali və fakultativ xüsusi məktəblərin və peşə məktəblərinin yenidən qurulması mümkündür.

Cədvəl 2: Qarabağ iqtisadi rayonu əmək bazarı

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
İqtisadi fəal əhalinin sayı, min nəfər	399.1	406.8	411.3	415.1	418.0	422.0
Məşğul əhalinin sayı, min nəfər	379.2	386.3	391.4	394.9	398.2	392.0
Muzdlu işçilərin sayı, min nəfər	70.7	70.3	68.4	68.7	69.5	67.7
Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat	242.0	238.8	242.2	279.5	344.9	409.9

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/regions/#>, 01.01.2022

Ali Baş Komandanımızın təşəbbüsü və qorxmaz silahlı qüvvələrimizin səyi ilə azad edilmiş rayonlarda biznesin dəstəklənməsi üçün dövlət xərclər planından və Dövlət Neft Fondundan ayrılmış ehtiyatlar, bir vaxtlar dünya birliklərinin lazımsız

hədiyyələri, xüsusi bank kreditləri, mühafizə ehtiyatları, öz aktivləri və icazə verilməyən tənzimləmə. müxtəlif mənbələr fəaliyyət göstərə bilər.

2021-ci ildə Prezident İlham Əliyev Ağdamda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə 200 hektara yaxın ərazisi olan ilk sənaye parkının təməl daşını qoyub. Ağdam Sənaye Parkının təşkili və idarə edilməsi İqtisadiyyat Nazirliyi yanında İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyinə həvalə edilib. Sənaye parkı sahibkarlar və investorlar üçün yeni müəssisənin təşkilinin ən sərfəli və rahat formasıdır. Onlara hazır infrastrukturla yanaşı, ölkənin digər sənaye parklarının rezidentlərinə şamil olunan güzəştlər də veriləcək. Belə ki, onlar 10 il müddətinə gəlir vergisini, torpaq və əmlak vergisini, istehsal məqsədləri üçün idxal olunan maşın, qurğu və texnoloji avadanlığın idxalına görə ƏDV-ni və idxal olunan maşın, texnoloji avadanlıq və qurğular üçün gömrük idxal rüsumlarını 10 il müddətinə ödəməkdən azad olunacaqlar (<https://www.stat.gov.az/source/regions/#>).

Plana əsasən, Ağdam sənaye parkı zonalarına - yeyinti sənayesi, xidmət sahələri, iri sənaye müəssisələri, eləcə də sosial-texniki zonalar, yük maşını parkı üçün zona, tikinti materiallarının satışı zonalarına bölünəcək.

Tikinti materiallarının istehsalı, kənd təsərrüfatı məhsullarının qablaşdırılması, tərəvəz və meyvə konservləri, ət və süd məhsulları istehsalı, şərab, yem, gübrə istehsalı və emalı, o cümlədən xidmət sənayesi, soyuducu kamera istehsalı üzrə 33 müəssisənin yaradılması nəzərdə tutulur.

Bütün bu planların həyata keçirilməsi üçün ilkin hesablamalara görə, 110 milyon manat investisiya tələb olunacaq, 330 iş yeri açılacaqdır.

Bir daha vurğulamaq yerinə düşər ki, bu, Qarabağda və Şərqi Zəngəzurda planlaşdırılan ilk sənaye klasteri olsa da, heç də son sənaye klasteri olmayacaq. Çox güman ki, hər bir qəsəbənin iqtisadi inkişafı nəzərdə tutulduğundan, tələbata uyğun, investorlar tərəfindən maraq yarandıqca yeni müəssisələr, parklar yaradılacaq.

III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRƏ XARİCİ İNVESTİSİYALARIN CƏLB EDİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. İşğaldan azad olunmuş ərazilərə xarici investisiyaların cəlb edilməsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri

Ölkə bölgələrinin hərtərəfli inkişafı əhalisinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, bu əhalinin məskunlaşmasının təşkili və maraqların tarazlığı baxımından bölgənin təbii potensialından istifadə edilməsindən ibarətdir.

Bütövlükdə regional bazar açıq iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsidir və mallar, xidmətlər, maliyyə və digər mənbələrə tələb və tələbin yaradılması və istifadəsinin ən optimal yollarının müəyyənləşdirilməsini əhatə edir.

Bölgələrin inkişaf xüsusiyyətlərinə bölgə əhalisinin tələb sistemi, maddi və mənəvi ehtiyatların tədarükünün yaranması, gəlir səviyyəsi və sahibkarlıq fəaliyyəti, habelə bölgədəki sosial infrastrukturun inkişaf səviyyəsi, əhəmiyyəti daxildir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, dövlətlərin və onların rayonlarının iqtisadi sistemi bu elementlərə güvəndiklərini nümayiş etdirmək məcburiyyətində deyillər. Beləliklə, pul layihələri və öhdəliklərinin icrasında dövlət iqtisadiyyatının və icra strukturlarının ideal istiqamətini təmin edən əhəmiyyətli regional dəyişənlər qəbul edilmiş və istifadə edilmişdir.

Maliyyə təkmilləşdirməsinin ərazi əsaslarının daha geniş tədqiqi tələbi, bir qədər gec yaranmış və buradakı tədqiqatların ən unikal elementlərindən biri kimi qəbul edilən hadisələrin əyalət dönüşü ilə bağlı fərziyyə və ideyalarda mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yerli təkmilləşdirmə fərziyyələrinin əsas səbəbi rayonlarda tərəqqi məsələlərinin qayğısına qalmaq üçün kompleks komponentləri inkişaf etdirmək, bəzən müxtəlif sahələrin təkmilləşmə dərəcələrini birləşdirmək, bacarıqlı quruculuq binalarının inkişaf etdirilməsi, quruculuq və əhalinin məhsuldar məskunlaşması, istifadənin dəstəklənməsidir.

Sosial-iqtisadi siyasətin əsas məqsəd və vəzifələrini, dayanıqlı inkişaf konsepsiyasını, bölgələrdə strateji yol xəritələrini təyin edərkən, respublikanın

iqtisadiyyatının və hər bir bölgənin hazırkı vəziyyəti, sosial vəziyyəti, səviyyəsi baxımından bölgələr arasında böyük fərq var. Kapital axınının, elmi-texniki və insan resurslarının, yüksək texnologiyaların sürətlənməsindən asılı olmayaraq, dövlət müxtəlif bölgələrin tələbatındakı fərqləri nəzərə alaraq gələcək hökumət proqramlarında və investisiya layihələrində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərə almalıdır.

Bu vəziyyətdə, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin dövlətin təsirli regional siyasətinin formalaşmasına təsirini artırmaq üçün aşağıdakılar edilməlidir (Əyyubov V.S., Tağıyev A.M., 2014):

- Regional özünüdərk və iqtisadi müstəqillik həddini müəyyənləşdirmək, fərqli inkişaf inkişaf etdirmək donor və asılı bölgələr üçün anlayışlar;

- özləri ilə bu müəssisələr və özəl müəssisələr arasındakı münasibətlər sahəsində dövlət tənzimlənməsinin istifadəsinin konseptual əsaslarını elmi əsaslandıraraq bölgədəki dövlət müəssisə və təşkilatlarının tənzimləmə və idarəetmə sistemini inkişaf etdirmək;

- Dövlət maddi, maliyyə, elmi-texniki və insan resurslarının nisbətən aşağı inkişaf səviyyəsi, zəif təbii və iqlim şəraiti olan depresiyalı iqtisadi bölgələrə xüsusi sosial-iqtisadi diqqət yetirməlidir;

- Dövlətin bütün iqtisadi və inzibati rayonlarının yerli istehsaldan, elmi-texniki və kadr potensialından optimal istifadə imkanları müəyyən edilməli, mövcud problemlər müəyyən edilməli və iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi və inkişafı üzrə proqnozlar, strateji, dolayı planlar və məqsədyönlü dövlət planları tərtib edilməlidir.

- regional investisiya, maliyyə, qiymət, vergi və kredit siyasətlərinin qarşılıqlı əlaqəsini nəzərə almaqla onların konseptual çərçivəsini hazırlamaq;

- təbii ehtiyatlardan optimal istifadə və ekoloji təhlükəsizlik üçün regional fəaliyyət planını həyata keçirmək;

- vergi, kredit və amortizasiya mexanizmlərini tətbiq etməzdən əvvəl onların nəticələrini müəyyənləşdirmək və zəruri hallarda iqtisadi cəhətdən əlverişli mühit yaratmaq lazımdır;

- Bölgənin profilindən, regional məşğulluq sisteminin elmi əsaslandırılmasından asılı olaraq müəyyən iqtisadi sahələr üçün kadrların hazırlanması və bölgüsü siyasətini həyata keçirmək.

Regional siyasəti həyata keçirərkən dövlət hər bir bölgənin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına nail ola bilər və dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərinə və ölkənin qlobal miqyasda inteqrasiyasında milli maraqlara xidmət edə bilər (Mehdiyev R.Ə., 2008).

Dünyada davam edən qloballaşma prosesləri milli iqtisadiyyatların, eləcə də onun bölgələrinin inkişafına şərait yaradır. Son zamanlar ölkəmizdə milli iqtisadiyyatların inkişafı, dayanıqlı təbiəti və neft və qeyri-neft amilləri əsasında yaxşılaşdırılması ilə bağlı bəzi nəzəri və praktik tədqiqatlar aparılmışdır.

Bununla birlikdə, milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının tarazlı olmasını təmin etmək üçün regional perspektivə əsaslanan tədqiqata böyük ehtiyac var. Bölgələrin iqtisadi inkişafı məsələsi iqtisadi ədəbiyyata daxil edildiyi vaxtdan bölgələrin hərtərəfli inkişafı və tənzimlənməsinə müxtəlif yanaşmalar meydana çıxmışdır. Bu fərqlilik əsasən regional fərqlər, onların səbəbləri və həll yolları ilə bağlı idi. Bölgələrin iqtisadi inkişafı məsələsi iqtisadi ədəbiyyata daxil edildiyi vaxtdan bölgələrin hərtərəfli inkişafı və tənzimlənməsinə müxtəlif yanaşmalar meydana çıxmışdır. Bu müxtəliflik əsasən regional fərqlər, onların səbəbləri və həll yolları ilə bağlı idi.

Regionlararası inkişaf nisbətində fərqli yanaşmalarda aşağıdakı üç istiqaməti qeyd etmək olar:

1. Birinci istiqamətə görə, bölgələrarası inkişaf nisbətləri zaman keçdikcə azalacaq, çünki sosial-iqtisadi inkişaf bütün bölgələrə bərabər şəkildə yayılacaqdır. ölkə və geriyə bölgələr inkişaf edəcək.

2. İkinci yanaşmaya görə, zəif iqtisadi inkişafa malik ölkələrdə bu boşluq tədricən artacaq və inkişaf etmiş ölkələrdə tədricən azalacaqdır.

3. Üçüncü yanaşmaya görə, dövlət tənzimləməsi məhdud olan ölkələrdə bölgələrarası inkişafın qeyri-mütənasibliyi artacaqdır.

Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, kəskin bölgələrarası disproporsiya zərərli xarici və daxili miqrasiya, şəhərləşmə, həddindən artıq infrastruktur həddindən artıq yüklənməsi, ətraf mühitin çirklənməsi və hətta regional ayrışma kimi problemlərlə bütövlükdə ölkə üçün ciddi nəticələrə səbəb olur. Ancaq ən vacib məsələ, ölkələrin mövcud hüquqi mexanizmləri ölkənin bütün vətəndaşlarının hüquq bərabərliyini təmin etməyə çalışsa da, regional bərabərsizliklər bu prinsipi iki vacib şəkildə pozur.

Ölkənin müxtəlif bölgələrində vətəndaşlar eyni iş hüququndan və ya eyni iş üçün eyni maaşdan istifadə edə bilmirlər. Sosial hüquqlar. Bu prinsip, ölkənin müxtəlif bölgələrində yaşayan vətəndaşların sağlamlıq, təhsil və mədəniyyət xidmətlərinə bərabər imkanları olmadığını göstərir.

Məlumdur ki, Qarabağda iqtisadiyyat altı əsas istiqamət üzrə inkişaf edəcək: kənd təsərrüfatı biznesi, qida sənayesi, mədənçixarma, yaşıl enerji, logistika və turizm.

Bu gün iki iqtisadi rayonda - Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda birləşən torpaqların əlverişli coğrafi mövqeyi, mühüm nəqliyyat və ticarət yollarından keçməsi, zəngin faydalı qazıntı yataqları tarixən onlarda müxtəlif sənaye və sənətkarlığın inkişafını şərtləndirmişdir. Bütün bu potensialdan Azərbaycanın mövcud iqtisadi imkanları və müasir texnologiyalar nəzərə alınmaqla, Böyük Qayıdış Proqramı çərçivəsində yenidən istifadə olunacaq (Abdullayev Ə., Əsgərova M.,2018).

Yeniləşən Qarabağda rayondakı sənaye mərkəzi funksiyası 70 min nəfər əhalisi olan ən böyük şəhərə - Ağdama həvalə olunacaq. İşğaldan əvvəl burada 17 sənaye müəssisəsi, o cümlədən dəzgah zavodu, traktor təmiri zavodu, taxıl və ət emalı zavodları, xalçaçılıq fabriki və s. olub. Onların hamısı işğalçılar tərəfindən, demək olar ki, yerlə-yeksan edilib.

2021-ci ildə Prezident İlham Əliyev Ağdamda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə 200 hektara yaxın ərazisi olan ilk sənaye parkının təməl daşını qoyub. Ağdam Sənaye Parkının təşkili və idarə edilməsi İqtisadiyyat Nazirliyi yanında İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyinə həvalə edilib. Sənaye parkı sahibkarlar və investorlar üçün yeni müəssisənin təşkilinin ən sərfəli və rahat formasıdır. Onlara hazır

infrastrukturla yanaşı, ölkənin digər sənaye parklarının rezidentlərinə şamil olunan güzəştlər də veriləcək. Belə ki, onlar 10 il müddətinə gəlir vergisini, torpaq və əmlak vergisini, istehsal məqsədləri üçün idxal olunan maşın, qurğu və texnoloji avadanlığın idxalına görə ƏDV-ni və idxal olunan maşın, texnoloji avadanlıq və qurğular üçün gömrük idxal rüsumlarını 10 il müddətinə ödəməkdən azad olunacaqlar (<https://president.az/az/articles/view/47738>).

Plana əsasən, Ağdam sənaye parkı zonalarına - yeyinti sənayesi, xidmət sahələri, iri sənaye müəssisələri, eləcə də sosial-texniki zonalar, yük maşını parkı üçün zona, tikinti materiallarının satışı zonalarına bölünəcək.

Tikinti materiallarının istehsalı, kənd təsərrüfatı məhsullarının qablaşdırılması, tərəvəz və meyvə konservləri, ət və süd məhsulları istehsalı, şərab, yem, gübrə istehsalı və emalı, o cümlədən xidmət sənayesi, soyuducu kamera istehsalı üzrə 33 müəssisənin yaradılması nəzərdə tutulur.

Bütün bu planların həyata keçirilməsi üçün ilkin hesablamalara görə, 110 milyon manat investisiya tələb olunacaq, 330 iş yeri açılacaqdır (<http://economy-lib.com/sovershenstvovanie-ekonomicheskogo-stimulirovaniya-predprinimatelskoy-deyatelnosti-v-regione>).

Nəticə etibarlı ilə həyata keçirilən tədbirləri aşağıdakı kimi qruplaşdır bilərik:

- Yenidən qurulan Qarabağın “sifətinə” çevriləcək “Ağıllı kənd” və “Ağıllı şəhər” layihələrinə diqqət yetirməyə dəyər. Dövlət orqanının tənzimləmələrinə görə heç bir məxfilik yoxdur, azad edilən bölgələr qabaqcıl zonaya çevriləcək. Hazırda xalqın ilk “ağıllı şəhərçiyi” Zəngilanda tikilir. Hazırda Ağəli qəsəbəsində 200 ev tikilir, 360 yerlik məktəb, 60 yerlik uşaq bağçası və digər ümumi abadlıq işləri aparılır. Tapşırıq 5 hissədən ibarətdir: yaşayış, yaradılma, sosial idarələr, fərasətli şəhər iqtisadiyyatı və seçkili enerji fondu. Azərbaycan üçün misilsiz, burada Huawei-nin AirPON innovasiyasından istifadə olunacaq ki, bu da fiber-optik xətlərin çəkilişini 10 km-dən 1 km-ə endirəcək və 100 meqabit məsafədən şəbəkə imkanı verəcək. Tanınmış çedar mozzarella di buffala gətiriləcək və 300-400 bizon üçün rancho yığılacaq. Daha sonra südlük mal-qaranın sayı 1000 başa çatdırılacaq. Təsərrüfat İsrail təşkilatı tərəfindən işlənəcək. Kompost peyin və bioqaz yaradılması

üçün işlənəcək, təmizlənmiş tullantı suları təkrar istifadə ediləcək və günəş işığına əsaslanan enerjidən alınan enerji cilalanacaq.

- Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonaları fəvqəladə potensiala malikdir. Sadəcə Şərqi Zəngəzur pul zonası çox keçmədən ölkə iqtisadiyyatının 4%-ni təşkil edə bilər. Bu faktiki olaraq onu nəzərdə tutur ki, Şərqi Zəngəzur maliyyə məkanında tezliklə 3 milyard manata yaxın aqrar və müasir məhsullar yaratmaq olar.

Biznes vizyonerləri də yerli mühitin imkanlarını müəyyənləşdirirlər. Bərpa və minalardan təmizləmə işləri hələ başa çatmasa da, 1000-ə yaxın maliyyə dəstəkçisi iş lisenziyası almaq üçün fəal şəkildə Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinə müraciət edib.

Tapdaqdan qurtarılmış ərazilər, düşmən istilasından öncə taxılçılıq, üzümçülük, heyvandarlıq, pambıqçılıq böyük əhəmiyyətə sahib idi. Həmin bölgələr kənd təsərrüfatı və iqtisadiyyat sahəsində böyük paya sahibdir. Ələlxüsus böyük turistik potensiala sahib olan bölgələr Şuşa, Füzuli, Kəlbəcər və Zəngilan bölgələridir. Füzuli rayonu ərazisində yerləşən Azıx mağarası Yer kürəsinin qədim yaşayış bölgələrindəndir. Adı çəkilən bölgələrdə turizm üçün şərait çox yüksək səviyyədədir. Kəlbəcər, yeraltı müalicəvi istisu qaynaqları ilə zəngindir. Kəlbəcər ərazisində sağlamlıqla bağlı turizm bərpa edilməli və inkişaf etdirilməlidir. Düşmənin məhv etdiyi, ermənilərin vandallığına uğrayan bölgələrin yenidən qurulması maddiyyat və zaman tələb edən proses olmağına baxmayaraq, inanıram ki, az müddətdə həmin bölgələrdə böyük proyektlər həyata keçiriləcək.

Tikilməsi qısa zamanda nəzərdə tutulan, Araz çayı üzərində yerləşən “Xudafərin” və “Qız qalası” su elektrik stansiyasının yaradılması ilə düşməndən təmizlənmiş bölgələrin elektrik enerjisi ilə dayanmadan təmin edilməsinə nail olunacaq. Bu stansiyaların həm Azərbaycanın enerji tələbinin ödəmə bilməsində həm də enerji ixrac qüvvəsinin yüksəlməsində mühüm rol olacaq.

Azərbaycanda təbii ehtiyatların çoxluğu buraya sərmayə qoyulması üçün əsas səbəblərdən biri halını alacağı düşünülür. Ölkəmizdə, qızıl ixracı son zamanlarda əhəmiyyətli yerə sahibdir. Qızılın dəyərinin dünya bazarlarında artması hesabına

deyə bilərik ki, azad edilən bölgələrdəki qızılın əldə edilməsi gələcəkdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək.

Ölkəmizin, həm aqrar həm də turizm sahəsi ümumi daxili məhsulunda az paya sahib olsa belə, hər iki sahə məşğulluğa yetərinə təsir edir. Belə ki, əmək fəaliyyəti ilə məşğul ola bilən insanların təminatı üçün yaxşı imkan yaradır. Əhatəli yenidən qurma inşaat sahəsində təzə imkanlar yaradır.

Yenidən qurmada yenilikçi üsulların həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Niderland yararsız şəraitinə və ərazisinin Azərbaycanın ərazisinin 50%-i qədər olmasına baxmayaraq kənd təsərrüfatı məhsulları ixracatında dünyada II yeri tutur. Belə uğuru ölkə yenilikçi aqrar sənaye sisteminə hesabına qazanıb. Düşünürəmki, düşmən istilasından qurtarılan torpaqlarımızda, öndə gələn ölkələrin təcrübəsi tətbiq olunaraq ölkə iqtisadiyyatında təzə era başlanacaq.

Çox vaxt ərazi inkişafının dövlət səviyyəsində tənzimlənməsi ayrı-ayrı bölgələrə seçmə dövlət yardımı şəklində həyata keçirilir. Bu yardım xarakterik tədbirlər məcmusu olaraq xüsusi təşkil olunmuş siyasi, hüquqi, sosial, maliyyə, iqtisadi və s. Təmin edilir, aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:

1. obyektiv səbəbdən inkişaf rejimində işləyə bilməyən sahələrin inkişafını stimullaşdırmaq səbəblər (mənbələr daxil olmaqla);
2. müxtəlif bölgələrin əhalisinin sosial hərəkətliliyini aktivləşdirmək və onları resurslarla təmin etmək;
3. dövlət əhəmiyyətli potensial "böyümə nöqtələrinin" yaradılması və fəaliyyət göstərməsi üçün şərait yaratmaq (məsələn, azad iqtisadi zonalar, texnoparklar və s.);
4. ayrı-ayrı bölgələr üzrə dövlət funksiyalarının həyata keçirilməsini təmin etmək.

Ölkədə iqtisadi siyasət makroiqtisadi səviyyədə həyata keçirildiyi kimi, dövlətin regional siyasəti də belədir. Başqa sözlə, regional səviyyədə prioritet olaraq makroiqtisadi hədəflər qoyulur və həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, bölgələr həm iqtisadi fəaliyyətlər, həm müəssisə və təşkilatlar, həm dövlət, həm bələdiyyə orqanları arasında, həm də bu qurumların daxilində müxtəlif maraqların cəmləşdiyi bir sahədir, eyni zamanda dövlətin regional siyasətinin hazırlanması və həyata

keçirilməsi də bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin zəruriliyi və mürəkkəbliyi aydınlaşacaqdır. Bu yolla rayonlarda maliyyə təkmilləşdirmə strategiyasının icrası ölkədə makroiqtisadi yanaşmanın müxtəlif sahələrinə nisbətən daha çox ağıl verici bir prosesdir. Beləliklə, dövlətin əyalət quruluşunun icrasına həm çoxsaylı xalqların makroiqtisadi elementləri, həm də normal şəraitdən və rayonların pul imkanlarından irəli gələn dəyişənlər təsir göstərir. Belə ki, ölkədə makroiqtisadi strategiyanın nəticəsi dövlətin regional quruluşunun müvafiq icrasına əsaslanır.

3.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərə beynəlxalq investisiya axınının təkmilləşdirilməsi

Düşməndən təmizlənmiş bölgələrdə, dövlət, həmin bölgələrin iqtisadi dirçəldilməsini və yenidən qurma işlərini yeni texnologiyalar hesabına etmək fikrindədir. Ərazinin enerjilə təchizatını bütövlükdə yaşıl enerji ilə reallaşdırmalıdır, bütün sahələrdə “ağıllı” texnologiyaların istifadə edilməsi düşünülür. “Ağıllı” texnologiya üçün irihəcmli sərmayə vacibdir. Həmin sahədə qurulan projətlər “ağıllı” texnologiya ilə qurulur: Zəngilan rayonu Ağalı kəndində, tikilən yaşayış evlərindən, Ağdam rayonunda yaradılan ağıllı suvarma sisteminə kimi hər bir projəkt bu istiqamətdə qurulur.

İlk dövrdə xərclərin hamısını hökumət özü maliyyələşdirsə də, təbii ki, digər dövrlərdə özəl sektorun sərmayələri olmasa prosesi davam etdirmək çətin olacaq. Dövlət bu səbəbdən həmin bölgələrə sərmayə qoyulmasında müvəffəq olmaq üçün şövq edici planlar üzərində işləyir.

Qeyd edək ki, Prezident İlham Əliyev 10 dekabr tarixində “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” sərəncamı imzalayıb. Üç ay ərzində düşməndən təmizlənmiş bölgələrdə iqtisadi bazaların, əmək bazalarının faydalı şəkildə bu bazaları istifadə etmək, həmin ərazilərin xidmət strukturunun və emal sənayesinin hazırlamasına istiqamətlənməsi niyəti ilə güzəştlərin tətbiq olunması; həmin bölgələrdə xüsusi həvəsləndirici fəaliyyətlərin, sərmayə qoyulmasına həvəsləndirmək üçün planların

hazırlanması, bölgədə xammal və materialların idxalı ilə əlaqədar gömrük və vergi güzəştlərinin, istehsalat ilə məşğul olan sahibkarlar üçün tətbiqi; kommunal xidmətlərə görə, bu bölgələrdə istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlara bəzi güzəştlərin edilməsi; zamanın tələblərinə uyğun savadlı, bacarıqlı mütəxəsislərin həmin bölgələrdəki fəaliyyətlərə sövq etmək, Düşmən istilasından qurtarılmış bölgələrdə istehsalatla məşğul olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən şəxslər üçün maliyyə bazalarına çatmaq şəraitlərinin gücləndirilməsi, belə istiqamətə yönəlmiş vacib dövlət dəstəyinin artırılması; Bölgədə ekologiyaya zərər verməyən texnologiyaların istifadəsi, yaşıllığın artırılması, restavrasiya olunan enerji qaynaqlarından istifadə edən sərmayəçilərin ruhlandırılması, bu bölgələrdə yaşayış sahələrinin tikintisi ilə əlaqədar dövlət və özəl sahə əməkdaşlığının yüksəldilməsi yönündə planların hazırlanaraq Prezidentə təqdim edilməsi Nazirlər Kabinetinə tapşırılıb.

Sərmayə lazım olan sektorlar:

Konflikt müddəti vurulan ziyanın münaqişədən sonra yenidən qurma işi çoxlu sektorların önəmli istiqamətə yönəlməsini vacibləşdirir. Həmin sektorların müharibənin ardınca təyin edilib yenidən qurulmasının ilkin mərhələsi üçün, əlaqəli və ümumi sistemli iş lazımdır. Dünya praktikası bunu sübut edirki, əvvəlcə vurulmuş ziyan təyin edilir, ardınca normal həyat səviyyəsinin təmin edilməsi vacibdir. Aşağıda qeyd edilənlər min. həyat normasının təmin edilməsini üçün mühüm amillərdir:

- Həmin bölgələrin, partlayıcılardan təmizləmə işi
- Nəqliyyat infrastrukturunun, yolların yenidən qurulması
- Elektrik enerjisi ilə təmin edilməsi
- İçməli su, sanitariya qovşaqlarının və irriqasiya sistemlərinin qurulması
- Yaşayış massivlərinin qurulması
- Humanitar yardım üçün üçün hava limanının yenidən bərpası

Bölgənin partlayıcılardan təmizlənməsi həmin bölgələrə qaytarılacaq insanların zərər görməməsinə görə çox mühümdür. Daha sonra, vacib yolların qurulması, yaşayış massivləri arasında əlaqənin, başqa mühüm təminatların

çatdırılmasını asan edəcək. insanların yaşayış səviyyələrinin normallaşdırılmasını su, sanitariya və irriqasiya sistemlərinin bərpası təmin edəcək. Sonda, belə qənaətə gəlmək olurki, normal həyat səviyyəsinin təmin edilməsi ardıcıl olaraq sosial və iqtisadi rifahın yaxşılaşmasına gətirib çıxarır.

Əhalinin hissə-hissə qaytarılmasında və yardımdan asılı olmasını qısa zamanda aradan qaldırmaqda başlıca sosial və iqtisadi inkişaf münəqişədən sonrakı zamanda çox vacibdir. İnsanların yeni yaşayışa öyrəşməsini təhsil, səhiyyə və telekommunikasiya obyektlərinin əlaqəli qurulması təmin edəcək. Bununla yanaşı insanların məşğulluğunun yüksəldilməsi üçün xırda və orta biznes layihələrinə dəstək verilməsi, birbaşa ev təsərrüfatının inkişafı etməsinə gətirəcək, Bölgədə bank və turizm sahələrində diqqət mərkəzində saxlanmalıdır.

Sahələrə görə investisiyaların qoyuluşu

Sərmayə qaynaqlarının çoxluğu münəqişə sonrası yenidən qurmanın sürətli şəkildə aparılmasına təkan verəcək. Analizlər göstərirki, dövlət orqanları, qeyri hökumət təşkilatları, beynəlxalq təşkilatlar, özəl sektor, vətəndaş cəmiyyətləri və başqa qurumlar post-konflikt dövr ərzində bölgələrin yenidən qurulmasında marağı olan tərəflərdir. Ölkəmizdə edilən bir çox sosial və iqtisadi layihələri toplasaq aydın olar ki, cədvəl 1-ə uyğun şəkildə sahələrə görə maliyyələşmə mümkündür.

Praktikada investisiyaların həm əlaqəli həmdə strategiyalı şəkildə qoyulması donor və ya maliyyə koordinasiya mərkəzinin yaranması deməkdir. Həmin yolla, sərmayəyə ehtiyacılı sektorların təyin edilməsi, ehtiyacların düzgün maliyyə qaynaqlarından təminatı, sonda investisiyaların doğru sektorlara istiqamətləndirilməsinə səbəb olur.

Qarabağ ərazisinin potensialı

Düşməndən təmizlənmiş bölgələrdə əsas iqtisadi sektorların inkişaf etmə qüvvəsi çoxdur. Arıçılıq sahəsi ilə maldarlıq sahəsində Zəngilan, Xocalı, Laçın, Kəlbəcər, Qubadlı, Cəbrayıl, Tərtər, və Füzuli bölgələrimizdə böyük potensial var. Balıqçılığın, Cəbrayıl və Kəlbəcər bölgəsində inkişafı həyata keçirilə bilər. Cəbrayıl rayonu və Şuşa şəhəri ipəkçiliyə görə, taxılçılığa görə Cəbrayıl, Qubadlı, Tərtər, Kəlbəcər, Füzuli və Xocavənd rayonları yüksək qüvvəyə malikdirlər. Gön-dəri

emalına görə Ağdam, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı üzrə, ət və süd məhsulları emalı üzrə Kəlbəcər, Tərtər və Füzuli, Cəbrayıl, Laçın və Füzuli rayonlarımız potensiallı bölgələrdir.

Qarabağda təbii ehtiyatların zəngin olması, turizm potensialının böyük olması ərazinin dirçəlməsində böyük pay sahibi olacaq. Qarabağ bölgəsi böyük enerji potensialına sahibdir. O cümlədən, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan bölgələrində günəş enerjisi, ərazinin dağlıq bölgələri, ən çoxda Kəlbəcər və Laçında külək enerji potensialı, geotermal enerji ehtiyatlarımız Kəlbəcər ilə Şuşada yayılıb.

Belə enerji rezervlərini və başqa sənaye sektorlarını inkişaf etdirməyə görə müxtəlif sahələrdən yatırımlar çəkmək olur.

Diaspora yatırımları

Münaqişədən sora, həmin bölgələrə sərmayə çəkmək böyük zəhmət tələb edir. Yatırımlar zamanı ərazilərlə bağlı informasiyanın çoxluq dərəcəsi sərmayə ilə düz mütənasibdir. Yəni, bölgə ilə əlaqəli informasiyanın çoxluğu, investorları cəzb edə bilər. İnvestisiyaların cəlb edilməsinə, ilk dövrdə diaspora nümayəndəliklərinin olduqları ölkələr üzrə informasiya əsaslı olaraq iş insanlarına verilsə, kömək etmiş olunar. İş insanları kimi nəzərə alınan şəxslərdə nəzərə alınmalı olan şeylərdən biri də, Azərbaycan ilə bağları olan şəxsləri investisiya cəlb edilməsidir.

Praktikaya uyğun olaraq münaqişə sonrası yatırımlarda diaspora investisiyalarının cəzb edilməsi üçün olan amillər üç hissəyə ayrılır. I sxemdə verilən kimi bu amillər sosial status maraqları və maliyyə gəliri ilə birgə, emosional əlaqələrində istifadə edərək investisiyaları cəlb etmək mümkündür.

“Maliyyə gəliri” termini investisiya gəliri deməkdir.

“Sosial status” motivi investora verilən sosial statusdur.

"Emosional" motiv bir çox etnik münaqişələrlə əlaqəli ola bilər və bu, investorun dəyərlərə və ölkəyə verdiyi töhfədən mənəvi həzz almaq üçün bir sərmayədir.

Çilidə yerləşən Çili Fondu diaspora sərmayələrini cəlb etməklə innovativ aqrobiznes startaplarını dəstəkləyir, Chile Global isə Çilidən kənarında yaşayan təsirli şəxslərlə təmaslar vasitəsilə biznes layihələrinin inkişafı və maliyyələşdirilməsini

dəstəkləyir. Ekvadordakı El Cucayo Fondu Ekvadordakı miqrant biznes sahiblərinə ölkədə fərdi biznes və ya korporasiyalar yaratmaq və inkişaf etdirməkdə kömək edir. Onlar investisiya kapitalına 25-50% bonus və uğurlu biznesi maliyyələşdirmək üçün 500-50.000 dollar təklif edirlər.

Digər investisiyalar

Münaqişədən sonrakı dövrdə vençur kapitalı və ya geniş miqyaslı fəndreyzing sahələrində texnologiyaya investisiyanın artması ehtimalı var. İlk mərhələdə irimiqyaslı investisiyaların qoyulması çətin olduğundan, gələcəkdə kiçik və orta biznes səviyyəsində investisiyaların cəlb edilməsi kömək edəcək. Nəticədə, Tayvan və Yaponiya texnologiyaya vençur kapitalı sərmayəsi göstərdilər.

Bir çox sahələrə investisiyalar dövlət-özəl tərəfdaşlıq yolu ilə edilə bilər. İnfrastruktur layihələrinin dövlət-özəl tərəfdaşlığı əsasında həyata keçirilməsi özəl sektorun fəaliyyətinin bərpasına, səmərəliliyin artmasına və dövlət büdcəsinə yükün azalmasına gətirib çıxarır. Səmərəlilik və xərclərin bölüşdürülməsi hesabına həyata keçirilən layihələrin sayı artır.

Müharibədən sonrakı dövrdə investisiya qoyulması baxımından hər şey dəqiq və aydın tədqiq edilməli, vaciblik sırasına görə sıralanmalıdır. Əhalinin öz dədə baba yurdlarına qaytarılması zamanı onların yaşaması üçün başlanğıc şərait qurulduqdan sonra sosial - iqtisadi yüksəlişə söykənən sektorların inkişafına öncəlik verilməlidir. Uzun zaman ərzində dayanıqlı olan, iqtisadi inkişaf modeli yaradılmalı, investisiyalardan dayanmadan mənfəət qazanmağa görə stratejik sektorlar təyin edilməlidir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinin potensialından faydalı bir şəkildə yararlanılmalıdır.

Ümumiyyətlə, regional inkişaf siyasəti ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı siyasəti ilə eyni şəkildə həyata keçirilir. Başqa sözlə, milli səviyyədə qaldırılan məsələlər regional səviyyədə də qaldırılır və həyata keçirilir. Hər bir bölgənin iqtisadi sektorlar, müəssisə və təşkilatlar, dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları arasında, habelə bu qurumlar daxilində fərqli maraqların və əlaqələrin cəmləşdiyi bir sahə olduğunu nəzərə alsaq, regional siyasətin inkişaf etdirilməsi və həyata keçirilməsinin zəruriliyi də nəzərə alınar. regional inkişaf və çətinlik bilinəcəkdir.

Bu səbəbdən, sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin digər sahələri ilə müqayisədə regional sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi çox çətindir. Çünki regional inkişaf siyasətinin həyata keçirilməsinə çoxlu sayda ölkə miqyaslı amillər, eləcə də hər bir bölgənin konkret şəraiti və iqtisadi potensialından irəli gələn amillər təsir göstərir. Bu baxımdan ölkənin ümumi sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin uğuru həm regional inkişaf siyasətinin uğurundan, həm də regional struktur siyasətinin uğurundan asılıdır. Bölgənin inkişafı çoxölçümlü və çoxşaxəli bir prosesdir.

Dövlətin belə regional siyasəti milli adət və ənənələrə, yerli xammala əsaslanan kiçik biznesi inkişaf etdirməklə bölgələrdə ənənəvi iqtisadiyyat formasını qorumağa və inkişaf etdirməyə imkan verəcəkdir. Öz növbəsində bölgələrin həqiqi potensiallarına uyğun dinamik tarazlı inkişafı bütövlükdə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artmasına səbəb olur.

Dağlıq Qarabağda müharibə tezliklə azad edilmiş ərazilərimizə sərmayələr uğrunda xarici investorların gizli mübarizəsinin əsasını qoyacaqdır. Münaqişə ocağının mövcudluğu xarici investisiyaların cəlb edilməsində böyük problem idi. Ancaq bu münaqişə ocağı olsa da, bu illər ərzində respublikamızda kifayət qədər xarici sərmayədarlar var idi və bu maraq çox böyük həcmdə investisiyaların reallaşmasına gətirib çıxardı.

1995-2017-ci illər ərzində ölkə iqtisadiyyatı 125,5 mlrd. ABŞ dolları həcmində xarici investisiyalar əldə edib ki, bunun da 95% - dən çoxu 2000-2017-ci illər ərzində ölkəyə qoyulan bütün xarici sərmayələrin 29,2 mlrd. - ı keçib. 77,8 milyard dollar isə o cümlədən Azərbaycan Hökumətindən və beynəlxalq maliyyə və kredit təşkilatlarından ayrı-ayrı dövlət və özəl qurumlardan maliyyə kreditləri birbaşa investisiya idi. Qalan 13-14 milyard dollar digər investisiyalara yatırılıb: rəqəmlərdən də görüldüyü kimi, Dağlıq Qarabağ kimi münaqişənin hələ də mövcud olduğu bir vaxtda ölkə rəhbərliyi kifayət qədər xarici sərmayədarı cəlb edə bilib. Bu münaqişənin uğurlu həllindən sonra heç bir şübhə yoxdur ki, xarici investisiya axınının artım dinamikası müşahidə olunacaq. Ölkədə siyasi sabitlik və təhlükəsizlik investisiya qərarlarına təsir edən amillər arasında birinci yerdədir. Bunun arxasında normativ-hüquqi mühit, daxili bazarın miqyası, makroiqtisadi sabitlik və s. durur.

Görünür, Qarabağ müharibəsinin Azərbaycanın qələbəsi ilə başa çatması xarici investisiya mühiti üçün əlverişli şərait yaradacaq. Uzun illər boyu mövcud olan siyasi sabitliklə yanaşı, müharibədə qələbədən sonra təhlükəsizliyin təmin edilməsi və münaqişə ocağının məhv edilməsi respublikamızı xarici investorların diqqət mərkəzi edəcəkdir. Hətta deyərdim ki, bu istiqamətdə ajotaj müşahidə olunur, xarici investorlar maraq göstərməyə başlayıblar və Azərbaycan Hökuməti ilə müəyyən vasitələrlə razılığa gəlmək imkanlarını gözləyirlər. Çünki həm müharibə nəticəsində dağılmış bölgələrimizdə, həm də ətraf rayonlarda investisiya qoymaq və böyük mənfəət əldə etmək üçün kifayət qədər potensial var (Bağirov, F.A, 2019: s.67).

Qarabağ bölgəsində tarixi torpaqlar azad edildikdən sonra Azərbaycan hökuməti Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş və viran edilmiş ərazilərin bərpası ilə bağlı planlar irəli sürüb, Prezident İlham Əliyev Dağlıq Qarabağ regionunun bərpasının Azərbaycan üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini bildirib və 1990-cı illərin əvvəllərindən erməni işğalı zamanı ciddi zərər çəkmiş regionların dirçəldilməsi üçün əlindən gələni etməyə söz verib.

Rəsmi məlumatlara görə, 1991-2020-ci illərdə 700 tarix və mədəniyyət abidəsi, 927 kitabxana, 808 mədəniyyət evi, 85 muzey və rəssamlıq məktəbi, 100 muzey, 22 mindən çox eksponat, dörd bədii qalereya, dörd teatr, iki konsert zalı, o cümlədən onlarla yaşayış evi və bina zədələnmiş və ya dağıdılıb. Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Qubadlı rayonlarının bütün infrastrukturunu praktiki olaraq məhv edilmişdir. Dağılmış obyektlərin ümumi dəyəri on milyardlarla dollar səviyyəsində qiymətləndirilir (Bağirov, F.A, 2019: s.68).

300-dən artıq yaşayış məntəqəsi, o cümlədən Cəbrayıl, Füzuli, Zəngilan, Qubadlı və Şuşa yaşayış məntəqələri azad olunandan sonra dəymiş zərərin və dağıntıların ətraflı hesablanması aparılmışdır.

Azərbaycan hökuməti artıq azad edilmiş torpaqların bərpası üzrə Böyük Qayıdış adlı genişmiqyaslı kampaniyaya başladıb. Həmin ərazilərin Bərpası və yenidən qurulması adına Füzulidə yeni yolun və aeroportun tikilməsi üçün artıq təməl qoyulmuşdur. Tərtər rayonunun Talış və Suqovuşan kəndlərində yeni yolların

tikintisinə başlanmışdır. Bu il Qarabağ regionunun müxtəlif yerlərində iqtisadi və mədəni tədbirlər silsiləsi təşkil etmək təklif olunur.

Ölkə hakimiyyəti müharibədən əziyyət çəkən regionun bərpası üçün həm milli, həm də xarici investisiyalara ümid edir. Hökumət hüquqi prosedurları asanlaşdırmaq məqsədilə, qanunvericiliyə dəyişikliklər etmək və regionun yenidən qurulması üçün birbaşa xarici investisiya cəlb edib, sifariş tikinti materiallarının baza qiymətlərini təkmilləşdirmək niyyətindədir. Məlumat verilir ki, tikinti üçün tenderlərdə baza qiyməti podratçı təşkilat tərəfindən təklif olunan Türkiyə modeli tətbiq ediləcək.

Bir çox ölkələr işğaldan azad edilən Qarabağ torpaqlarının bərpasında yaxından iştirak etmək niyyətindədir, bunlardan biri də Türkiyədir. Türkiyə şirkətləri əvvəlki planda da bəhs etdiyimiz kimi, Qarabağın bərpasında xüsusi rol oynayır və oynamaqda da davam edir. Əsasən tikinti sektoruna investisiya edən Türkiyə şirkətləri, investisiya dairəsini daha da genişləndirərək digər sahələrə də investisiyalar etməyə başlayıb.

Türkiyə həmçinin Şuşa şəhərində Ziraat Bankının filialını açmağı planları sırasına daxil edib. Sözü gedən Bankın ölkəmizdəki nümayəndə heyəti açılış üçün nəzərdə tutulan əməliyyatların sona çatdığını bildirmişdir. Ölkə rəhbərliyimizdən zəruri olan icazələr alındıqdan dərhal sonra sözü gedən bankın Şuşa şəhərində fəaliyyətə başlayacağını qeyd ediblər. Bankın fəaliyyətə başlayacağı tarix icazələr alındıqdan sonra bildiriləcəkdir.

Birləşmiş krallıq da Qarabağ zonasının yenidən bərpa və inkişafına dəstək olmaq niyyətindədir. Bunun nəticəsidir ki, Birləşmiş Krallığın ölkəmizdəki səfiri Ceyms Şarp ölkə rəhbərliyimizin nümayəndələri ilə sözü gedən zonada Ağıllı şəhərlərin yaradılması məsələsindən bəhs ediblər.

Qarabağın bərpa işlərində İtaliya şirkətləri də öz töhfəsini vermişdir. İtaliyaya məxsus olan və Genoda yerləşən Ansaldo energia şirkəti Qarabağ zonasında dörd yarımstansiyaya avadanlıq tədarük etmək məqsədilə, 6 milyon dollar dəyərində sözləşmə bağlamışdır. 110 kilovat gücə malik yarımstansiyalar müvafiq olaraq işğaldan qurtarılmış torpaqlarda Ağdam, Füzuli, Qubadlı və Kəlbəcər kimi rayonlarda yerləşəcəkdir.

Macarıstan dövləti və şirkətləri də, Qarabağın quruculuq işlərində yaxından iştirak edir. Macarıstan dövləti Qarabağda bərpa işlərində iştirak etmək istəyən şirkətləri üçün kifayət qədər geniş kredit imkanları yaradıb. Həmçinin, ölkə rəhbərliyi Qarabağın minadan təmizlənməsi üçün vəsait ayırmışdır. Macarıstanın Milli bankı olan Eksimbank işğaldan qurtarılmış Qarabağ zonasının bərpasında iştirak etmək niyyətində olan Macarıstan şirkətləri üçün 100 milyon dollar məbləğində kredit imkanları yaradıb (<https://science.gov.az/az/news/open/15789>, 01.01.2022).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

-Xarici investisiyaların cəlbi hər bir ölkə üçün prioritet məsələlərdən biridir.

-Xarici investisiyaların, xüsusilə BXİ-lərin iqtisadiyyatda olan müsbət rolu danılmaz faktordur.

- İşğaldan yeni azad olunan Qarabağ torpaqlarının XI-lərə ciddi ehtiyacı vardır. Qarabağda münafişənin olması, bu regionda investisiya cəlbediciliyinin qarşısını kəsirdi. Amma artıq bu torpaqlar azad olduğuna görə belə bir problem də mövcud deyil.

- Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmiz Qarabağda münafişə olan vaxtlarda belə milyard dollarlarla ölçülə biləcək səviyyədə xeyli investisiya cəlb edə bilib.

-İnvestisiya cəlbediciliyi istiqamətində Qarabağda dövlətimizin arasıkəsilməz fəaliyyətlər göstərməsi məqsədə uyğundur.

- İnvestisiya cəlbediciliyinin artırılması faktorlarına nəqliyyat şəbəkəsinin inkişafını, xidmətlərin keyfiyyətinin artırılmasını, bürokratik faktorların azaldılmasını, siyasi sabitlik və iqtisadi azadlıq səviyyəsinin yüksəldilməsini və s. aid etmək olar.

- Bu və başqa istiqamətlərdə fəaliyyətlər öz növbəsində investisiya mühitini inkişaf etdirdiyi üçün həm Qarabağın bərpasında , həm də ölkəmizin iqtisadi inkişafında misilsiz rol oynayacaqdır.

-- Hazırda Qarabağda qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün tədbirlər görülməsi çox vacibdir və Qarabağda investisiya cəlbediciliyi baxımından əsas sektorlardan biri tikinti sektorudur. Çünki, işğaldan azad edilən torpaqların ilk növbədə sürətli bərpa edilib ölkənin digər regionlarına inteqrasiyası vacib məsələdir, ona görə də, bu istiqamətdə işlər aparılır.

- Qarabağda tikinti sektoruna bir sıra dövlətlərin maraq göstərir və xarici investorlar arasında gizli mübarizə olduğunu da aşkar sezilir.

- Torpaqların bərpasından sonrakı mərhələlərdə, sözü gedən regionun qeyri-neft sektorunun digər sahələrində də inkişafı qarşıya qoyula biləcək vacib məsələlərdən biri hesab edilir. Qeyri-neft sektorunun digər sahələrinin inkişafı nəticəsində Qarabağın ixrac potensialı artacaq və bu faktorda öz növbəsində tədiyyə

balansına öz müsbət təsirini göstərəcəkdir. Tədiyyə balansının da, yüksək olması investisiya mühitinin inkişafına gətirib çıxaracaq ki, bu da öz növbəsində xarici investorların cəlbi üçün müsbət tendensiyadır.

- Dövlətimizin Şuşa şəhərində keçirdiyi və bundan sonra keçirəcəyi beynəlxalq tədbirlər də Qarabağın qlobal arenaya tanındılması və bunun nəticəsində xarici investorların cəlbi üçün atılan müsbət addımlardan biri kimi hesab edilir.

-Qarabağ regionununda investisiya cəlbediciliyini artırmaq və BXİ axınını yüksəltmək üçün sənaye parklarının fəaliyyətinə yaradılan güzəştli vergi – gömrük mühiti bütövlükdə region üzrə tətbiq edilməlidir.

- Qarabağ regionunda tətbiq edilən Prezidentin xüsusi nümayəndəsi institutu həm idarəetmə çevikliyinin artırılması, həm də bürokratik əngəllərin zəiflədilməsi baxımından əhəmiyyətlidir və regiona XI axınına pozitiv təsir göstərəcək.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamə”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 27 avqust 2002-ci il, № 779.
2. “Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 13 oktyabr tarixli Sərəncamı.
3. “Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərindən istifadə Qaydaları”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 27 avqust tarixli, 779 nömrəli Fərmanı.
4. “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta müəssisələr səviyyəsində alıcı məhsullarının yaradılmasına dair Əsas Yol Xəritəsi”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli, № 1138 Fərmanı.
5. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 30 noyabr 2018-ci il, № 1356-VQD.
6. “Özəl sahibkarlığa dövlət dəstəyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 4 iyun 1999-cu il, № 673-IQ.
7. “İcazələrin verilməsi sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 dekabr 2016-cı il, № 713 sərəncamı.
8. “Miniatür, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin mənimsənilməsi tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 21 dekabr 2018-ci il, № 556 qərarı.
9. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 15 dekabr 1992-ci il, № 405.
10. Azərbaycan Respublikasında pul yerlərinin yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 7 iyul 2021. <https://ru.president.az/articles>.
11. Qarabağ Dirçəliş Fondunun Müşahidə Şurasının strukturunun təsdiq

edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Bəyannaməsi. Bakı, 4 yanvar 2021-ci il <https://president.az/articles/49877>.

12. Azərbaycan Respublikasında yeni maliyyə sahələri bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 7 iyul tarixli Bəyannaməsi.

13. “Azərbaycan Respublikası Ərazilərinin Minalardan Təmizlənməsi Agentliyi”nin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 15 yanvar tarixli Sərəncamı.

14. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri”nin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamı.

15. “Azad edilmiş ərazilərdə metropoliten hazırlığı məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 12 avqust tarixli Bəyannaməsi.

16. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 10 dekabr tarixli “Azad edilmiş domenlərdə pul köçürməsinin sürətləndirilməsi” ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında müraciəti.

17. “Azərbaycan Respublikası sahələrinin 2019-2023-cü illərdə maliyyə inkişafı Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 yanvar 2019-cu il tarixli elanı.

18. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş rayonlarında məsələlərin birgə həlli üçün Əlaqələndirmə Qərargahının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 noyabr 2020-ci il tarixli müraciəti.

19. “Qarabağ Dirçəliş Fondu” ictimai legitim mahiyyətinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 4 yanvar tarixli Bəyannaməsi

20. Abdullayev Ə., Əsgərova M., Siyasi və iqtisadi coğrafiya. Bakı, 2018.

21. Bağırov, F.A Azərbaycanca birbaşaxarici investisiyalardan istifadənin tarixi aspektləri, //AMEA-nın Xəbərləri: İqtisadiyyat seriyası, .-2019.- №2.- s.75-81.

22. Hacıyev E.N. Azərbaycan xarici investisiyalar üçün çox cəlbedici ölkədir, //Azərbaycan, 2015.- 21 avqust.- S.5

23. Miriyev A.N.“Sənaye ili”ndə regionlara güzəştli şərtlərlə xarici investisiyalar cəlb edilməlidir, //Palitra.-2020.- 14 yanvar.- s. 4-6.

Türk dilində

1. Açıkalın, Sezgin; Gül, Ekrem ve Ercan Yaşar (2016) Ücretler ve Büyüme ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 16, Aralık, 271-282.

2. Baklacı Hasan (2017) İMKB’de Yabancı Yatırımcı İşlemleri ve Getiri İşlemleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma, İMKB Dergisi, Cilt 11, Sayı 42, 38-59.

3. Bülbül, Güray ve Furkan Emirmahmutoğlu (2020) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisi: Türk Bankacılık Sektörü Örneği, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12/1, 205-238

4. Karaçor, Zeynep; Yılmaz, Levent ve Nurgün Topallı (2019) Doğrudan Yabancı Sermayenin Ekonomik Büyüme Etkisi: Türkiye Örneği, I. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi 10-16 Mayıs 2009, 563-578.

İngilis dilində

1. Qasimly, V. Karabakh has great economic potential. 23.10.2020.

2. Guliyev, A. Expert: Logistics will take a special place in the new economic reality of Azerbaijan. 07.22. 2021.

3. Huseynova, N.E., Yakhyaeva, A.Y., Aliev, S.T. Problems of increasing the investment attractiveness of the Karabakh region of Azerbaijan and ways to solve them / II International Scientific and Practical Conference current issues and prospects for the development of scientific research held on May 7-8, 2021 in Orléans, France.

4. Mamedov, R.M. Analysis and assessment of economic complexes of economic regions of Azerbaijan // Russian Journal of Entrepreneurship. - 2011. - Volume 12. - No. 10. - p. 169-174.

5. Petrovich N.K. Fundamentals of small and medium-sized businesses, Moscow., Infra-M., 2012 -446s

6. Nuriev, G. Agrarian potential of Karabakh and Eastern Zangezur. July 31, 2021
7. Nuriev, G. Industrial potential of Karabakh and East Zangezur. August 2, 2021.
8. Portyakova, N. Territory of thoughts: what future does Azerbaijan have in mind for Karabakh. And why Armenia can also benefit from the restoration of territories. February 15, 2021.
9. Stashkov S, Mrochkovsky H., "99 sales tools. Effective methods of making a profit "St. Petersburg., Infra-M., 2012- 368
10. Khoshtaria, N. The economic potential of Karabakh after the de-occupation - an expert's opinion. 01/30/2019.

Rus dilində

1. Акполат, Ахмет ве Селим Инанели (2011) Имеют ли значение прямые иностранные инвестиции, Турция, Международный исследовательский журнал финансов и экономики, выпуск 77, стр. 56-68.
2. Алмейда, Рита (2015) Влияние иностранных компаний на рынок труда, DECRG — публикации Всемирного банка, 17 июня.
3. Болдуин, Роберт (2015) Влияние торговли и прямых иностранных инвестиций на занятость и относительную заработную плату, Серия рабочих документов NBER, №: 5037, 48-49.
4. Бруно, Джованни, Крино, Росарио и Анна Фальцони (2014) Прямые иностранные инвестиции, неравенство в заработной плате и спрос на квалифицированную рабочую силу и в странах, присоединившихся к ЕС, 12 августа.
5. Дрифилд, Найджел и Карл Тейлор (2020) ПИИ и рынок труда: обзор доказательств и последствий для политики, Oxford University Press и Oxford Review of Economic Policy Limited, 90–103.
6. Гюнайдын, Ихсан (2015) Причинно-следственная связь между прямыми иностранными инвестициями и экономическим ростом в Турции: модели коинтеграции и исправления ошибок, Öneri, Cilt 6, Sayı 23, Ocak, 239-

247.

7. Яван, Нури (2020) Выбор места для прямых иностранных инвестиций в Турции: эмпирический анализ, Европейские исследования в области планирования, Том: 18, №: 10, октябрь, 1675-1705 гг.

İnternet resursları

1. https://az.wikipedia.org/wiki/Füzuli-Şuşa_avtomobil_yolu
2. <https://azerforum.com/az/qarabaga-sermaye-qoymaq-isteyen-olkeler-neler-nezerde-tutulur>
3. https://azertag.az/xeber/Horadiz_Agbend_demir_yolu_xetti_yeniden_qurulur___AZARTAC_in_muxbiri_tikinti_sahesinden_xeber_verir_FOTO-1940220
4. https://bakuresearchinstitute.org/az/foreign-direct-investment-in-azerbaijans-economy-current-status-development-trends-and-challenges/#_ednref7
5. <https://bakuresearchinstitute.org/az/the-minimum-wage-and-wage-labor-in-azerbaijan/>
6. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?end=2016&locations=EU&start=2000&view=chart>; <https://data.worldbank.org/indicator/BM.KLT.DINV.CD.WD?locations=EU>
7. https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=File:Real_GDP_rate_of_change,_2005_2020_NA2021.png
8. https://en.wikipedia.org/wiki/Enlargement_of_the_European_Union
9. <https://president.az/az/articles/view/52522>
10. <https://president.az/az/articles/view/53736>
11. <https://science.gov.az/az/news/open/15789>
12. <https://unctad.org/news/global-foreign-direct-investment-set-partially-recover-2021-uncertainty-remains>
13. <https://uploads.cbar.az/assets/97aa174a150aff7358f5aedbc.pdf>
14. https://wikifaz.icu/wiki/Greek_withdrawal_from_the_eurozone
15. https://www.aserbaidshan.ahk.de/filehub/deliverFile/07314e90-bdb0-4ee0-a28a-51f800329b5b/1023258/Final%20Report%20digital_1023258.pdf
16. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-58945397>

17. <https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators#page-2>
18. <https://www.cbar.az/page-43/external-sector-statistics>
19. <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/a/azerbaijan/AZE.pdf>
20. <https://www.heritage.org/index/explore?view=by-region-country-year>
21. <https://www.macrotrends.net/countries/AZE/azerbaijan/inflation-rate-cpi>
22. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=6788>
23. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=8095>
24. <https://www.state.gov/reports/2020-investment-climate-statements/azerbaijan/>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb olunmuş birbaşa xarici investisiyalar.....	30
Cədvəl 2: Qarabağ iqtisadi rayonu əmək bazarı.....	54

Diagramların siyahısı

Diagram 1: 2003-2015-ci illər üçün AI-da Real ÜDM.....	25
Diagram 2: 2003-2015-ci illər üçün AI-da Artım (%).....	25
Diagram 3: AI üzrə BXİ daxilolma və xaricolması 2004-2015.....	27
Diagram 4: Qarabağda kənd təsərrüfatı ehtiyatları.....	45